

**Gminny Program
Opieki nad Zabytkami
Gminy Borowie
na lata 2015-2018**

Spis treści

1. Wstęp	3
2. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami	4
3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce	5
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	10
4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	10
4.1.1. Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	10
4.1.2. Narodowa Strategia Rozwoju Kultury	12
4.2. Strategiczne cele polityki województwa i powiatu w zakresie opieki nad zabytkami	14
4.2.1. Strategia rozwoju województwa mazowieckiego do roku 2020	14
4.2.2. Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego	17
4.2.3. Wojewódzki program opieki nad zabytkami na lata 2012 – 2015	18
4.2.4. Strategia Rozwoju Powiatu Garwolińskiego na lata 2004 – 2014	21
4.2.5. Lokalny Plan Rozwoju Powiatu Garwolińskiego na lata 2004 – 2006	22
4.2.6. Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Garwolińskiego	22
4.2.7. Program Ochrony Środowiska Powiatu Garwolińskiego na lata 2012 - 2015	25
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	25
5.1. Strategiczne cele polityki gminy w zakresie opieki nad zabytkami	25
5.1.1. Strategia Rozwoju Gminy Borowie na lata 2010 - 2020	25
5.1.2. Strategia Rozwiązywania Problemów Społecznych Gminy Borowie 2004 - 2013	27
5.1.5. Plan rozwoju miejscowości Borowie	29
5.1.6-9. Plany Odnowy Miejscowości: Dudka, Głusków, Iwowe, Laliny	29
5.1.10. Program Ochrony Środowiska dla Gminy Borowie	33
5.1.11. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Borowie	34
5.1.12. Zgodność Programu z krajowymi, wojewódzkimi i powiatowymi dokumentami programowymi oraz dokumentami odnośnie polityki przestrzennej Gminy	35
5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy Borowie	35
5.2.1. Archeologia	35
5.2.2. Osadnictwo i zabytkowe szlaki komunikacyjne	37
5.2.3. Zabytki sakralne	38
5.2.4. Dwory	39
5.2.5. Parki	39
5.2.6. Budownictwo	40
5.2.7. Zabytki techniki	41
5.2.8. Cmentarze	43
5.2.9. Miejsca pamięci	43
5.2.10. Kapliczki, figury i krzyże przydrożne	44
5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony	45
5.3.1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków	45
5.3.2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków	45
5.3.3. Zabytki archeologiczne wpisane do rejestru zabytków	46
5.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków	46
5.5. Obiekty wpisane do rejestru pomników przyrody	47
5.6. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy	47
6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy. Analiza szans i zagrożeń	48
7. Założenia programowe	51
7.1. Priorytety w zakresie opieki nad zabytkami gminy Borowie	51
7.2. Kierunki działań w zakresie opieki nad zabytkami	51
8. Instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami	55
9. Zasady oceny realizacji programu opieki nad zabytkami	57
10. Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami	57
Załączniki	

1. Wstęp

Gmina Borowie położona jest w północno-wschodniej części powiatu garwolińskiego, leżącego we wschodniej części województwa mazowieckiego. Powierzchnia gminy zajmuje 80 km². Gmina Borowie graniczy z innymi gminami powiatu garwolińskiego, mianowicie od południa z gminą Miastków Kościelny i Górzno, od południowego zachodu z gminą Garwolin, od północnego zachodu z gminą Parysów. Gmina graniczy też z gminami położonymi w innych powiatach, od północy z gminą Latowicz w powiecie mińskim, od północnego wschodu z gminą Wodynie w powiecie siedleckim, od wschodu z gminą Stoczek Łukowski w powiecie łukowskim, województwie lubelskim.

Atutem gminy jest stosunkowo bliskie położenie od Warszawy, stolicy kraju i województwa mazowieckiego oraz położenie przy ważnej drodze rangi krajowej nr 76 Wilga – Garwolin - Stoczek Łukowski – Łuków. Ważną rolę odgrywa też linia kolejowa Skierniewice – Pilawa - Łuków. Dzięki dobrze rozwiniętej sieci dróg oraz linii kolejowej, gmina ma bardzo dobre połączenie z większymi ośrodkami miejskimi. Ośrodek powiatowy – Garwolin znajduje się w odległości 12 km od Borowia. Do innych miast znajdujących się w pobliżu należy Żelechów oddalony o 19 km, Łaskarzew oddalony o 27 km i Stoczek Łukowski oddalony o 14 km.

Gmina Borowie może być atrakcyjnym obszarem dla lokalizacji baz turystycznych i agroturystycznych, nowych zakładów turystycznych, szczególnie wykorzystujących miejscową bazę surowcową rolniczej przestrzeni produkcyjnej i lasów. Również położenie gminy nad malowniczą rzeką Wilgą, stwarza atrakcyjne warunki do rekreacji i daje duże możliwości dalszego rozwoju zagospodarowania rekreacyjnego. Ważnym zadaniem dla gminy winno być połączenie promocji środowiska przyrodniczego z promocją zasobów dziedzictwa kulturowego.

Gminny program opieki nad zabytkami gminy Borowie na lata 2015-2018 jest dokumentem o charakterze uzupełniającym w stosunku do innych aktów planowania w gminie, tj. studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Borowie oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego części miejscowości gminy Borowie. Wyżej wymienione dokumenty, określają politykę administracyjną w zakresie podejmowanych działań dotyczących inicjowania, wspierania i koordynowania prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego, a także upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego.

Stworzenie Programu opieki nad zabytkami jest nie tylko ważnym czynnikiem w upowszechnianiu i promowaniu wiedzy o dziedzictwie kulturowym ale też pomaganiu właścicielom zabytków w należyтым utrzymaniu tych cennych obiektów. Program opieki nad

zabytkami jest podstawą współpracy między samorządem gminy, właścicielami zabytków i Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków. Taka współpraca, w oparciu o Program opieki nad zabytkami, powinna przynieść korzyści lokalnej społeczności, a przede wszystkim pozwoli zachować dziedzictwo kulturowe, pozostawione nam przez poprzednie pokolenia, które w jak najlepszym stanie powinniśmy przekazać następnym pokoleniom.

2. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami.

Zgodnie z ustawą z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. 2001 r. Nr142 poz. 1591 z późn. zm.) Gminy w zakresie zadań własnych realizują sprawy dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami (art. 7 ust. 1 pkt. 9). Obowiązek sporządzenia gminnego programu opieki nad zabytkami nakłada na gminę art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. 2003 r. Nr 162, poz. 1568 z późn. zm.). Ustawa reguluje zasady ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, definiuje pojęcie zabytku, określa formy ochrony, kompetencje organów ochrony zabytków (w tym administracji rządowej i samorządowej), formy finansowania opieki nad zabytkami i ich ewidencjonowania i inne.

1.2. Cele opracowania Programu

Celem opracowania Programu opieki nad zabytkami Gminy Borowie zgodnie z zapisami ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami jest:

- 1) włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania gminy,
- 2) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej,
- 3) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,
- 4) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,
- 5) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
- 6) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków,
- 7) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce.

Zabytki zostały objęte ochroną zadeklarowaną jako konstytucyjny obowiązek państwa i każdego obywatela (Konstytucja RP art. 5, art. 6 ust. 1 i art. 86).

Głównym aktem prawnym regulującym przedmiot, zakres i formy opieki nad zabytkami jest Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. 2003 r. Nr 162, poz. 1568 z późn. zm.).

Definicja zabytku

Zgodnie z art. 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, zabytkiem jest nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Ochrona zabytków

Ochrona zabytków zgodnie z zapisami art. 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami polega, w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- 1) zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- 2) zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- 3) udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- 4) przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- 5) kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- 6) uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Opieka nad zabytkami

Opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków:

- 1) naukowego badania i dokumentowania zabytku;
- 2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
- 3) zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
- 4) korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
- 5) popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Obiekty podlegające ochronie

1. Ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

- 1) zabytki nieruchome będące, w szczególności:
 - krajobrazami kulturowymi,

- układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
- dziełami architektury i budownictwa,
- dziełami budownictwa obronnego,
- obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
- cmentarzami,
- parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
- miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

2) zabytki ruchome będące, w szczególności:

- dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
- kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
- numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
- wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
- materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. Nr 85, poz. 539, z 1998 r. 106, poz. 668, z 2001 r. Nr 129, poz. 1440 oraz z 2002 r. Nr 113, poz. 984),
- instrumentami muzycznymi,
- wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
- przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności:

- pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
- cmentarzyskami,
- kurhanami,
- reliktnymi działalnościami gospodarczej, religijnej i artystycznej.

2. Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Formy i sposób ochrony zabytków

Formami ochrony zabytków są:

- 1) wpis do rejestru zabytków;
- 2) uznanie za pomnik historii;

3) utworzenie parku kulturowego;

4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Rejestr zabytków dla zabytków znajdujących się na terenie województwa mazowieckiego prowadzi mazowiecki wojewódzki konserwator zabytków.

Rejestr zabytków nieruchomości

1) Do rejestru wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy.

2) W trybie określonym w ust. 1, do rejestru może być również wpisane otoczenie zabytku wpisanego do rejestru, a także nazwa geograficzna, historyczna lub tradycyjna tego zabytku. Wpis do rejestru historycznego układu urbanistycznego, ruralistycznego lub historycznego zespołu budowlanego nie wyłącza możliwości wydania decyzji o wpisie do rejestru wchodzących w skład tych układów lub zespołu zabytków nieruchomości.

3) Wpisanie zabytku nieruchomego do rejestru ujawnia się w księdze wieczystej danej nieruchomości na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie decyzji o wpisie do rejestru tego zabytku.

4) Decyzja o wpisie zabytku nieruchomego do rejestru, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, stanowi podstawę wpisu w katastrze nieruchomości.

5) Na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków informację o wpisie zabytku nieruchomego do rejestru ogłasza się w wojewódzkim dzienniku urzędowym.

Wpisy, o których mowa w ust. 4 i 5, są wolne od opłat.

Rejestr zabytków ruchomych

1) Do rejestru wpisuje się zabytek ruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków na wniosek właściciela tego zabytku.

2) Wojewódzki konserwator zabytków może wydać z urzędu decyzję o wpisie zabytku ruchomego do rejestru w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę albo wywiezienia za granicę zabytku o wyjątkowej wartości historycznej, artystycznej lub naukowej.

Do rejestru nie wpisuje się zabytku wpisanego do inwentarza muzeum lub wchodzącego w skład narodowego zasobu bibliotecznego.

Rejestr zabytków archeologicznych

Zabytkiem archeologicznym, zgodnie z art. 3 pkt. 4) ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, jest zabytek nieruchomy, będący

powierzchniową, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem.

Zabytek archeologiczny wpisuje się w takim samym trybie jak zabytek nieruchomy, omówiony wyżej.

Ochrona zabytków w planach zagospodarowania przestrzennego.

1) Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy sporządzaniu i aktualizacji koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego (art. 18).

2) W koncepcji, strategiach, analizach, planach i studiach, o których mowa w ust. 1, w szczególności:

- uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;
- ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami.

3) W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego uwzględnia się, w szczególności ochronę:

- zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
- parków kulturowych.

4) W decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego uwzględnia się w szczególności ochronę:

- zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.

5) W przypadku gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się w studium i planie, o których mowa w ust. 1.

6) W studium i planie, o których mowa w ust. 1, ustala się, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

7) Projekty i zmiany planu zagospodarowania przestrzennego województwa oraz miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego podlegają uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenu.

Ustawa nakłada na Gminę szereg praw i obowiązków w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, są to m.in.:

- prawo utworzenia przez Radę Gminy (po uprzednim zasięgnięciu opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków) parku kulturowego w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej (art.16)
- uwzględnianie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami przy sporządzaniu i aktualizacji studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego oraz strategii rozwoju gminy (art.18)
- obowiązek prowadzenia przez Wójta gminnej ewidencji zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków z terenu gminy, objętych wojewódzką ewidencją zabytków (art.22 ust.4)
- sprawowanie opieki nad zabytkami, w tym finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku, do którego jednostka samorządu terytorialnego posiada tytuł prawny wykonywane w ramach zadań własnych (art.71)
- prawo ubiegania się przez Gminę dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane wykonywane przy zabytku będącego własnością tej jednostki (art. 73)
- prawo udzielania przez Radę Gminy, dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (art.81)
- sporządzanie przez Wójta i przyjmowanie przez Radę Gminy na okres 4 lat gminnego programu opieki nad zabytkami, z którego co dwa lata Wójt przedstawia sprawozdanie Radzie Gminy (art.87).

Pozostałe akty prawne regulujące kwestie ochrony zabytków

Wśród pozostałych aktów prawnych regulujących kwestie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami wymienić należy:

1. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz.U. z 2001 r., Nr 142, poz. 1591 z późn. zm.),
2. Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz.U. Nr 80, poz. 717 z późn. zm.),
3. Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane (Dz.U. z 2006 r. Nr 156, poz. 1118 z późn. zm.),
4. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (Dz.U. z 2008 r. Nr 25, poz. 150 z późn. zm.),
5. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz.U. z 2009 r., Nr 151, poz. 1220),
6. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz.U. z 2004 r. Nr 261, poz. 2603 z późn. zm.),
7. Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz.U. z 2001 Nr 13, poz. 123 z późn. zm.),
8. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (Dz.U. z 2003 r. Nr 96, poz. 873 z późn. zm.)
9. Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz.U. z 1997 r. Nr 5, poz. 24 z późn. zm.),
10. Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz.U. Nr 85, poz. 539 z późn. zm.).
11. Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (Dz.U. z 2006 r. Nr 97, poz. 673 z późn. zm.).

4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego.

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

4.1.1. Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Ochrona i opieka nad zabytkami jest istotnym elementem polityki kulturalnej państwa. W celu stworzenia warunków niezbędnych do jej realizacji Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego opracowuje, przy pomocy Generalnego Konserwatora Zabytków, krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

W dokumencie tym określa się, w szczególności, cele i kierunki działań oraz zadania w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, warunki i sposób finansowania planowanych działań, a także harmonogram ich realizacji.

W 2004 roku Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego przyjął harmonogram prac do opracowania Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Za zadanie priorytetowe polityki Państwa w dziedzinie ochrony zabytków uznano stworzenie mechanizmów pozwalających na dostosowanie tej sfery życia do warunków gospodarki rynkowej w celu zapewnienia pełnej ochrony narodowego dorobku kulturowego oraz wskazaniu możliwości zasad funkcjonowania ochrony zabytków w zjednoczonej Europie. Celem programu jest wzmocnienie ochrony dziedzictwa kulturowego oraz poprawa stanu zabytków w Polsce. W związku z tym stworzono wykładnię porządkową ochrony zabytków poprzez wskazanie siedmiu podstawowych zasad konserwatorskich.

- Zasada Primum non nocere (po pierwsze nie szkodzić)
- Zasady maksymalnego poszanowania oryginalnej substancji zabytku i wszystkich jego wartości (materialnych i niematerialnych)
- Zasady niezbędnej ingerencji (powstrzymanie się od działań niekoniecznych)
- Zasady , zgodnie z którą usuwać należy to i tylko to co na oryginał działa niszcząco
- Zasada czytelności i odróżnialności ingerencji
- Zasada odwracalności metod i materiałów
- Zasada wykonywania wszelkich prac zgodnie z najlepszą wiedzą i na najwyższym poziomie.

W trakcie prac nad programem przyjęto poniżej podane tezy dotyczące jego zakresu:

- Uwarunkowania ochrony i opieki nad zabytkami, ocena stanu zabytków ruchomych i nieruchomych, pomników historii i obiektów wpisanych na listę światowego dziedzictwa, ocena stan służb konserwatorskich, opieki nad zabytkami oraz uregulowań prawnych.
- Działania o charakterze systemowym: powiązanie ochrony zabytków z polityką ekologiczną, ochrony przyrody, polityką przestrzenną, celną i polityką bezpieczeństwa państwa; wypracowanie strategii ochrony dziedzictwa kulturowego i wprowadzenie jej do polityk sektorowych.
- System finansowania: stworzenie sprawnego systemu finansowania ochrony i opieki konserwatorskiej.
- Dokumentowanie, monitorowanie i standaryzacja metod działania: dokumentowanie, monitorowanie, ujednoczenie metod działań profilaktycznych, konserwatorskich, restauratorskich i ochronnych.
- Kształcenie i edukacja, kształcenie specjalistyczne, podyplomowe i system uznawalności wykształcenia, edukacja społeczeństwa, edukacja właścicieli i użytkowników.
- Współpraca międzynarodowa: współpraca z instytucjami i organizacjami, współpraca w obszarze Europy Środkowej.

4.1.2. Narodowa Strategia Rozwoju Kultury.

Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004-2013 została przyjęta przez Rząd RP 21 września 2004 r., jej przedłużenie czyli „Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020” przyjęto w 2005 roku. Powyższe dokumenty służą wdrożeniu Narodowego Programu Kultury „Ochrona Zabytków i Dziedzictwa Kulturowego.”

Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004 – 2013, obejmuje wszystkie sfery i zagadnienia związane z funkcjonowaniem kultury. W ramach prac nad Dokumentem określono nową misję, którą w ramach przedstawionych założeń do strategii, wypełniać powinny instytucje zarządzające, pośredniczące, finansujące, współpracujące oraz wnioskodawcy.

Misją tą jest: *Zrównoważony rozwój kultury jako najwyższej wartości przenoszonej ponad pokoleniami, określającej całokształt historycznego i cywilizacyjnego dorobku Polski, wartości warunkującej tożsamość narodową i zapewniającej ciągłość tradycji i rozwój regionów.*

Omawiany dokument wśród najważniejszych celów strategicznych państwa w zakresie ochrony zabytków wymienia:

- przygotowanie skutecznego systemu prawno-finansowego wspierania ochrony i opieki nad zabytkami,
- podjęcie prac nad kompleksowym systemem edukacji na rzecz dziedzictwa,
- poszukiwanie instrumentów wzmacniających efekty działalności służby konserwatorskiej,
- ograniczenie uznaniowości konserwatorów poprzez nałożenie na nich odpowiedzialności za niezgodne z prawem postępowanie

Założenia do Narodowej Strategii Rozwoju Kultury zostały określone następująco:

- Państwo powinno realizować zadania z zakresu kultury poprzez działania Ministra Kultury oraz działania jednostek samorządu terytorialnego.
- Wydatki publiczne na kulturę w Polsce powinny wzrosnąć.
- Minister Kultury realizuje zadania własne poprzez narodowe programy kultury, narodowe instytucje kultury, placówki badawczo-rozwojowe, wyspecjalizowane instytucje oraz zlecanie zadań instytucjom samorządowym i pozarządowym.
- Budżet Ministra Kultury powinien być adekwatny do nowych działań. Ze względu na ograniczenia budżetu państwa winno poszukiwać się pozabudżetowych środków finansujących kulturę. W tym celu proponuje się uzupełnienie istniejącego modelu finansowania kultury o rozwiązania stosowane w Europie, tworzące fundusze celowe dla realizacji polityk w poszczególnych obszarach kultury.

- Państwo, w tym Minister Kultury, powinno być partnerem dla jednostek samorządu terytorialnego i wspólnie z nimi kształtować kulturę w regionach.
- Samorządy terytorialne powinny zyskać większą motywację w kształtowaniu instytucjonalnego zaplecza dla rozwoju kultury, w tym do wypełniania założonych w lokalnych strategiach rozwoju celów w sferze kultury, a rola państwa powinna sprowadzać się do badań naukowych i monitorowania tej sfery oraz do skutecznego zapobiegania sytuacjom kryzysowym. Jednocześnie Minister Kultury powinien posiadać odpowiednie środki na sprawowanie mecenatu nad działalnością instytucji kultury oraz instrumenty o charakterze motywującym, za pomocą których możliwa będzie realizacja polityki kulturalnej państwa w regionach.
- Zwiększyć powinna się społeczna partycypacja w sferze odpowiedzialności za kulturę, m.in. poprzez uspołecznienie decyzji podejmowanych w sferze kultury w regionach (lokalne strategie kulturalne, społeczne ciała opiniujące funkcjonowanie instytucji kultury). Wzrosnąć powinna również rola organizacji pozarządowych, poprzez równouprawnienie ich w dostępie do środków publicznych na zadania w sferze kultury.
- Unowocześnienie procesu zarządzania sferą kultury i usług kulturalnych.
- Wszystkie zaplanowane działania zaprogramowane w strategii powinny być dostępne dla mniejszości narodowych oraz instytucji prowadzonych przez te społeczności w celu pielęgnowania różnorodności kulturowej i ich tradycji jako dorobku polskiej kultury.
- Rosnące znaczenie powiązania kultury z rozwojem gospodarczym i dochodami regionów jest podstawą dla podjęcia działań w kształtowaniu zintegrowanych produktów turystycznych, wykorzystujących (i działających na ich rzecz) elementy dziedzictwa kulturowego, aktywność instytucji kultury oraz skoncentrowane wokół tych instytucji przemysły kultury.

Strategicznymi obszarami w okresie programowania są:

- promocja czytelnictwa i wsparcie sektora książek i wydawnictw,
- ochrona dziedzictwa kulturowego, w tym szczególnie ochrona i rewaloryzacja zabytków,
- rozwój szkolnictwa artystycznego, w tym rozbudowa i modernizacja infrastruktury oraz unowocześnianie programów edukacji artystycznej i dostosowanie ich do rynku pracy,
- wzmocnienie efektywności działania i roli instytucji artystycznych w kreowaniu sfery kultury, w tym i promocji polskiej twórczości artystycznej,

- stworzenie systemu wspierania współczesnej twórczości artystycznej, stworzenie instytucji zajmujących się jej dokumentowaniem, gromadzeniem i udostępnianiem.
- Zwiększenie samodzielności instytucji kultury, także w znaczeniu ekonomicznym oraz wyposażenie ich w odpowiednie narzędzia finansowe, wpłynie pozytywnie na ich efektywność i konkurencyjność na rynku usług kulturalnych oraz na samodzielność programową.
- Rolą Ministra Kultury oraz jednostek samorządu terytorialnego jest motywowanie społeczności do partycypacji w funkcjonowaniu sfery kultury, w tym do dobrowolnego udziału w finansowaniu instytucji i wydarzeń kulturalnych oraz twórców za pomocą stworzonych narzędzi podatkowych. W tym celu Minister Kultury i samorządy powinny rozszerzyć obowiązki odpowiednich komórek swoich urzędów w zakresie promocji społecznej odpowiedzialności obywateli za kulturę (wspólne kampanie promocyjne, powstawanie społecznych paneli eksperckich i ciał doradczych związanych z możliwością pozyskania dodatkowych funduszy na kulturę w regionach).
- W związku z przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej w równym stopniu zadaniem Ministra Kultury, jednostek samorządu terytorialnego i instytucji kultury staje się pozyskanie środków na kulturę z funduszy strukturalnych oraz innych środków Unii Europejskiej. W tym celu Minister Kultury i jednostki samorządu i instytucji kultury powinny zapewnić odpowiednie środki na wkład własny do projektów realizowanych w sferze kultury.

Założenia do Narodowej Strategii Rozwoju Kultury zostały poddane publicznej dyskusji z udziałem przedstawicieli środowisk twórczych, jednostek samorządu terytorialnego i partnerów społecznych. Strategia została uzupełniona o wnioski z tej dyskusji została przedstawiona do zatwierdzenia przez Radę Ministrów jako program działań na lata 2004–2013. Strategia zawiera działania instytucjonalne, organizacyjne, prawne, finansowe i kontrolne, wraz ze wskazaniem jednostek odpowiedzialnych za realizację tych zadań oraz potrzeb finansowych Ministra Kultury do realizacji strategii i źródła ewentualnego pochodzenia pozostałych środków. Integralną częścią strategii są narodowe programy kultury: „Promocja czytelnictwa i rozwój sektora książki”, „Rozwój instytucji artystycznych na lata 2004-2013”, „Wspieranie debiutów i rozwój szkół artystycznych Maestria na lata 2004-2013” oraz „Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego”.

4.2. Strategiczne cele polityki województwa i powiatu w zakresie opieki nad zabytkami.

4.2.1. Strategia rozwoju województwa mazowieckiego do roku 2020.

Strategia rozwoju województwa, stanowi główne narzędzie polityki regionalnej wytycza kierunki i cele działań podejmowanych przez władze województwa, a ich zakres w istotny sposób determinuje procesy rozwojowe regionu. Jest też ważnym punktem odniesienia dla

powstających na poziomie województwa dokumentów programowych i planistycznych, w tym regionalnego programu operacyjnego, strategii sektorowych, programów, planów i działań.

Dotychczasowa Strategia Rozwoju Województwa Mazowieckiego, została uchwalona w 2001 roku. Aktualizacji dokumentu dokonano w dniu 29.05.2006 r. Zaktualizowana Strategia Rozwoju Województwa Mazowieckiego wyznacza perspektywę rozwoju regionu do 2020 r.

Dążenia i aspiracje władz województwa określa misja strategiczna:

„Mazowsze jako najbardziej rozwinięty gospodarczo region w Polsce podejmuje uczestnictwo w rywalizacji z innymi rozwiniętymi regionami, poprzez eliminowanie dysproporcji rozwojowych, rozwój nowoczesnej gospodarki opartej na wiedzy oraz zapewnienie mieszkańcom Mazowsza optymalnych warunków do rozwoju jednostki, rodziny, jak i całej społeczności, przy jednoczesnym zachowaniu spójnego i zrównoważonego rozwoju.” Uszczegółowienie jej istoty zawierają poszczególne cele Strategii, wyznaczające najistotniejsze kierunki działań.

Zamierzeniami Strategii Rozwoju Województwa Mazowieckiego w zakresie kultury i turystyki są promocją i zwiększaniem atrakcyjności turystycznej regionu w oparciu o walory środowiska naturalnego i dziedzictwa kulturowego oraz kształtowanie tożsamości regionu a także kreowanie i promocja jego produktu.

Celem działań promocyjnych jest budowanie trwałego i stabilnego wizerunku Mazowsza, którego dynamiczny rozwój oparty jest na wysokich walorach kulturowych materialnych i niematerialnych oraz przyrodniczych. Wymiernym efektem prowadzonej promocji będzie, zwiększenie wartości turystycznych regionu oraz aktywizacja obszarów wiejskich.

W tym celu podjęte zostaną następujące działania:

- wzmocnienie dotychczasowych kierunków działań samorządu propagujących zasoby dziedzictwa kulturowego oraz rozwój kultury w regionie,
- rewitalizacja zespołów zabytkowych i wykorzystanie ich do rozwoju funkcji turystycznych,
- wsparcie tworzenia lokalnych parków kulturowo-historycznych wokół istniejących zabytków architektury umożliwiających rozwój funkcji turystycznych,
- rozwój sieci szlaków turystycznych w obrębie województwa mazowieckiego, w tym sieci dróg o znaczeniu turystycznym, szlaków i ścieżek rowerowych oraz ich włączenie do sieci w sąsiednich województwach,

Główne zamierzenia strategiczne dotyczące turystyki i kultury obejmują:

- wykreowanie pasm turystyczno-kulturowych na rzecz rozwoju usług turystyczno-rekreacyjnych, przy jednoczesnym upowszechnianiu wiedzy o historii regionu i jego bogactwach;

- rozbudowanie zaplecza turystycznego (m.in. hoteli, pensjonatów, schronisk młodzieżowych),
- promowanie turystyki i sportów wodnych poprzez wyznaczenie i utrzymanie szlaków wodnych, rozwój żeglugi rzecznej oraz zaplecza towarzyszącego np. porty, przystanie, stacje, ośrodki turystyki wodnej,
- rozwijanie zintegrowanego systemu promocji i informacji turystycznej,
- utworzenie, we współpracy z samorządami lokalnymi, regionalnej sieci obsługi ruchu turystycznego, dostarczającej autoryzowanej oferty turystyczno-wypoczynkowej dla różnych segmentów rynku turystyki i wypoczynku w regionie,
- tworzenie dogodnych warunków do rozwoju kompleksów wypoczynkowych, rekreacyjnych i balneologicznych wraz z zakładami geotermalnymi oraz ich promocja,
- promocja wartości turystycznych regionu przy użyciu reklamy i upowszechniania wiedzy we współpracy z organizatorami turystyki,
- promowanie bogactwa Kampinoskiego Parku Narodowego, parków krajobrazowych, unikalnych tradycji: kurpiowskich, łowickich, podlaskich, kołbielskich oraz innych, czemu służyć będą organizowane wystawy twórczości regionalnej,
- wspieranie inicjatyw mających na celu promocję działalności sprzyjającej integracji Mazowsza, jako regionu o bogatej historii, wartościach przyrodniczych i wyrazistej tożsamości,
- wspieranie działalności Biura Przedstawicielskiego Województwa Mazowieckiego w Brukseli, które umożliwi efektywną promocję Mazowsza w Unii Europejskiej.
- zorganizowanie Regionalnej Organizacji Turystycznej oraz lokalnych organizacji turystycznych;
- powołanie Centrum Folklorystycznego skupiającego najciekawsze i unikalne wytwory kultur regionalnych,
- wydawanie publikacji promocyjnych oraz kreowanie pozytywnego wizerunku regionu w mediach

Kształtowanie tożsamości regionu oraz kreowanie i promocja jego produktu regionalnego, w założeniach strategii przyczyni się do budowania i wzmacniania tożsamości, atrakcyjności i promocji regionu w wymiarze krajowym i europejskim.

W związku z tym zostaną podjęte następujące działania polegające na:

- utworzenie instytucjonalnych ram, np. za pomocą regionalnego systemu certyfikacji, dla wspierania rozwoju marek regionalnych (np. tradycyjnych produktów żywnościowych czy produktów turystycznych),
- wspieraniu organizacji i stowarzyszeń regionalnych i lokalnych, które nie tylko kultywują wartości tradycyjne, ale również kreują aktywne postawy społeczne, lokalny

patriotyzm, a także integrują społeczności lokalne w dostosowywaniu się do nowych warunków społeczno-gospodarczych,

- ochronie i promocji, którymi powinny zostać objęte zespoły urbanistyczne i dziedzictwo drewniane (w tym miejscowości o charakterystycznej unikalnej drewnianej zabudowie letniskowej położonej wzdłuż tzw. linii otwockiej), cenne krajobrazy kulturowe wsi i małych miast,
- promocji unikalnych zabytków architektury, miejsc pamięci narodowej oraz zamieszkania i pobytu wielkich twórców identyfikujących się z regionem,
- wspieraniu rozwoju dziedzin nauki, w tym humanistycznych, mających istotny wpływ na zachowanie i popularyzację dziedzictwa kulturowo-historycznego Mazowsza,
- kreowaniu regionalnych ośrodków tożsamości kulturowej,
- pielęgnowaniu i kultywowaniu lokalnych tradycji i zwyczajów, znajomości historii regionu,
- wprowadzeniu zintegrowanego systemu informacji kulturalnej, promującego dziedzictwo kulturowe i tradycję, funkcjonującego jako portal internetowy, dzięki któremu podawane będą informacje o wydarzeniach kulturalnych, wystawach, targach regionalnych, krajowych i zagranicznych promujących Mazowsze,
- promocji odrębności historyczno-kulturowej Mazowsza, nurtów kultury ludowej i wysokiej, dążąc do zahamowania pogłębiającej się dysproporcji między nimi poprzez aktywne wsparcie ośrodków i środowisk lokalnych, a także poprawę dostępu do kultury skupionej w Warszawie dla ludności spoza stolicy,
- organizowaniu okolicznościowych i stałych imprez lokalnych (targów, festiwali, konkursów),
- podjęciu szerszych działań promocyjnych wśród regionów polskich i europejskich,
- prezentowaniu szerokiej oferty związanej z kulturą regionu (obrzędy, rękodzieło, tradycje, kapele i zespoły folklorystyczne) oraz opracowanie katalogu ofert produktów regionalnych,
- ekspozycji regionalnych produktów ekologicznych i turystycznych, uwzględniających lokalne tradycje (przykładowo palmy kurpiowskie, wycinanki kołbielskie, czy strój łowicki), związanych z krajobrazem (wierzba, bocian) lub kulturą (Chopin i Żelazowa Wola),
- upowszechnianiu wiedzy o regionie poprzez organizowanie seminariów, debat, dyskusji oraz imprez.

4.2.2. Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego.

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa stanowi podstawowy dokument wyznaczający cele i kierunki rozwoju regionu w układzie przestrzennym. Dokument zawiera

uwarunkowania zewnętrzne i wewnętrzne rozwoju województwa mazowieckiego, cele oraz kierunki zagospodarowania przestrzennego, w tym inwestycje celu publicznego o charakterze ponadregionalnym. Aktualnie obowiązujący plan zagospodarowania przestrzennego przyjęty został uchwałą Sejmiku Województwa Mazowieckiego w dniu 7 czerwca 2004 r.

Plan zagospodarowania przestrzennego stanowi wykładnię polityki przestrzennej województwa. Podstawowym celem tej polityki jest stworzenie warunków do osiągnięcia spójności terytorialnej oraz trwałego i zrównoważonego rozwoju poprawy życia oraz zwiększenia konkurencyjności regionu.

Głównym celem planu jest określenie polityki przestrzennej Mazowsza polegającej na ustaleniu zasad organizacji struktury przestrzennej województwa w zakresie: podstawowych elementów sieci osadniczej, rozmieszczenia infrastruktury technicznej i społecznej, wymagań dotyczących ochrony środowiska przyrodniczego i kulturowego.

Celem polityki planu w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego jest kształtowanie tożsamości kulturowej Mazowsza. Polityka ta jest adresowana przede wszystkim do rejonów miast i miejscowości charakteryzujących się najcenniejszymi układami urbanistycznymi, wartościami krajobrazowymi, tradycją historyczną i zabytkowymi obiektami architektonicznymi. Efektem tej polityki jest postulat objęcia ochroną prawną cennych krajobrazów kulturowych; krajobrazu kulturowego wsi i małych miast; zespołów budownictwa drewnianego; ośrodki tożsamości regionu; układów ruralistycznych i urbanistycznych; miejsc pamięci narodowej.

W sferze kultury niematerialnej polityka województwa będzie realizowana przez: propagowanie wiedzy o regionie i małych ojczyznach; pielęgnowanie odrębności kulturowej i wspieranie tożsamości ludowej; promowanie walorów kulturowych regionu oraz regionalnego folkloru poprzez różne formy organizacji imprez folklorystyczno-kulturowych oraz informowanie w mediach i wydawnictwach docierających do szerokiej rzeszy odbiorców; edukację w zakresie historii regionu i jego tożsamości kulturowej; wykorzystanie nowoczesnych technologii do zwiększenia możliwości edukacyjnych zapoznania się z dorobkiem kultury regionalnej i spuścizny kulturowej

4.2.3. Wojewódzki program opieki nad zabytkami na lata 2012-2015.

Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami na lata 2012-2015 został opracowany przez zespół powołany przez Marszałka Województwa Mazowieckiego Zarządzeniami nr 43/11 i 98/11. Dokument przyjął Sejmik Województwa Mazowieckiego uchwałą nr 42/12 z dnia 12.03.2012 r.

Założeniem strategicznym programu jest: Zachowanie regionalnej przestrzeni kulturowej i kultywowanie tradycji jako podstawa budowania tożsamości kulturowej regionu i

kształtowania postaw społecznych w sferze opieki nad zabytkami oraz wykorzystania dziedzictwa dla rozwoju regionu

W ramach programu określono cztery cele operacyjne, oraz szereg konkretnych zadań przypisanych poszczególnym działaniom.

Cele operacyjne i kierunki działań:

1) Ochrona i zachowanie materialnego i niematerialnego dziedzictwa regionu

- ochrona zabytków ruchomych,
- ochrona zabytków nieruchomych,
- ochrona zabytków archeologicznych,
- ochrona, dokumentacja i popularyzacja zasobów o szczególnej wartości decydujących o specyfice regionu (najcenniejszych i charakterystycznych),
- ochrona i kreowanie krajobrazów kulturowych zachowujących tożsamość kulturową i walory krajobrazowe, w tym komponowanych ciągów zieleni,
- kształtowanie i ochrona przestrzeni historycznych miast i wsi,
- rewitalizacja historycznych ośrodków życia kulturalnego,
- pielęgnowanie tradycji i lokalnego folkloru w powiązaniu z zasobami dziedzictwa materialnego,
- popularyzacja i zwiększanie dostępności do zasobów dziedzictwa

2) kształtowanie tożsamości regionalnej.

- utrwalanie i kształtowanie świadomości mieszkańców o historii i zasobach dziedzictwa kulturowego, w tym regionalnego i lokalnego oraz budowanie i pielęgnowanie wrażliwości na bogactwo przestrzeni kulturowej,
- kształtowanie regionalnej dumy w oparciu o zabytki architektury i budownictwa,
- krajobraz kulturowy, wydarzenia historyczne oraz działalność wybitnych osób,
- wykorzystanie pamięci historycznej i zasobów dziedzictwa do integracji mieszkańców i stymulowania rozwoju - tworzenie przestrzennych ciągów inicjatyw,
- kreowanie ośrodków budowania tożsamości kulturowej regionu (w ramach pasm turystyczno-kulturowych oraz wskazanych w PZPWM),
- promocja walorów kulturowych regionu.

3) wzrost społecznej akceptacji dla zasobów dziedzictwa kulturowego regionu.

- stymulowanie działań służących ochronie obiektów zabytkowych i promowanie najlepszych przykładów takich działań,
- edukacja społeczeństwa w zakresie praw i obowiązków dotyczących opieki nad zabytkami,

- stymulowanie i intensyfikacja współpracy pomiędzy sektorem publicznym, prywatnym i pozarządowym w działaniach na rzecz edukacji, promocji, podniesienia świadomości o zasobach i potrzebie zachowania dziedzictwa regionu.
- 4) efektywne zarządzanie zasobami dziedzictwa kulturowego regionu oraz kreowanie pasm turystyczno-kulturowych.
- wspieranie podmiotów posiadających w swoich zasobach znaczną liczbę zabytków w działaniach służących efektywnemu zarządzaniu obiektami zabytkowymi,
 - stymulowanie wykorzystania dziedzictwa kulturowego w obszarze przemysłów kultury i czasu wolnego,
 - kształtowanie pasm turystyczno-kulturowych,
 - kreowanie produktów turystyki kulturowej w parciu o tradycje historyczne,
 - wykorzystanie dziedzictwa kulturowego dla rozwoju lokalnego i regionalnego poprzez organizację wydarzeń kulturalno-historycznych w miejscach zabytkowych,
 - adaptacja obiektów zabytkowych dla współczesnych funkcji kulturalnych, turystycznych i edukacyjnych,
 - propagowanie korzyści płynących z wykorzystania dziedzictwa i krajobrazu kulturowego dla rozwoju regionalnego i lokalnego.

4.2.4. Strategia Rozwoju Powiatu Garwolińskiego na lata 2004 -2014.

W/w Strategia Rozwoju Powiatu Garwolińskiego na lata 2004 - 2014, została przyjęta Uchwałą Nr XXII / 137 / 2004 Rady Powiatu Garwolińskiego z dnia 25 sierpnia 2004r.

Strategia stwarza trwale podstawy dla wspierania rozwoju lokalnego oraz buduje struktury współpracy podmiotów życia społecznego i gospodarczego, które pozwolą na zrównoważony rozwój Powiatu Garwolińskiego. Ustala też hierarchię celów, podporządkowuje działania doraźne celom długookresowym oraz dostarcza podstaw do racjonalnego działania. Na podstawie diagnozy stanu istniejącego oraz zewnętrznych i wewnętrznych uwarunkowań rozwoju powiatu, wskazuje na najważniejsze problemy do rozwiązania.

Opracowana strategia jest dokumentem wyznaczającym podstawowe kierunki rozwoju Powiatu Garwolińskiego w perspektywie najbliższych lat, co w sposób najbardziej ogólny określa przyjęta misja, a także wskazuje zasadnicze priorytety rozwoju gospodarczego (cele strategiczne), a w ich ramach cele operacyjne.

W początkowej części dokumentu w charakterystyce powiatu został dość szczegółowo przedstawiony rys historyczny. Omówiono też znaczenie fauny i flory i stwierdzono, że ciekawie pod względem flory przedstawia się wiele parków dworskich z XVIII-XIX wiecznym drzewostanem i licznymi pomnikami przyrody. Dodatkowym walorem są płynące przez ziemię garwolińską uroczymi zakolami dopływy Wisły, m.in.: Wilga. Powstająca baza

agroturystyczna umożliwi spędzenie urlopu w kontakcie z naturą. Walory przyrodnicze, krajobrazowe i kulturowe oraz zasoby wód powierzchniowych predysponują teren do rozwoju turystyki. Usługi turystyczne stanowią potencjalną szansę rozwoju społeczno – gospodarczego.

Po dokonaniu analizy SWOT określono misję i strategiczne cele rozwoju. Misją jest: **Poprawa warunków życia mieszkańców powiatu garwolińskiego**. Jednym ze strategicznych celów rozwoju wymieniono: Wspieranie rozwoju obszarów wiejskich oraz działania na rzecz ochrony środowiska. Zwrócono uwagę, że ochrona zasobów przyrodniczych przed degradacją oraz poprawa stanu środowiska naturalnego jest istotnym czynnikiem wpływającym na jakość życia mieszkańców powiatu. Powiat Garwoliński posiada interesujące walory przyrodnicze, krajoznawcze i turystyczne, które należy promować i odpowiednio wykorzystywać. Elementem krajobrazu kulturowego dodającym uroku, a zarazem przedstawiającym historię powiatu są licznie występujące na jego terenie zespoły dworsko – pałacowe i parki podworskie z wieloma pomnikami przyrody.

Proponuje się aby dużo uwagi poświęcić gospodarstwom agroturystycznym, których na terenie powiatu jest niewielka ilość pomimo istnienia warunków do ich funkcjonowania. Jednym z największych problemów rozwoju agroturystyki jest niedostosowanie wiejskich gospodarstw do potrzeb turystów i wciąż jeszcze zbyt mała wiedza na temat prowadzenia takiego gospodarstwa.

Sformułowano m. in., następujący cel operacyjny: „Wykorzystanie walorów przyrodniczo-krajoznawczych powiatu poprzez promocję i rozwój infrastruktury turystycznej”, oraz wyznaczono zadania realizacyjne:

1) Tworzenie szlaków turystycznych i budowa ścieżek rowerowych na bazie atrakcyjnych miejsc krajobrazowych i historycznych powiatu, poprzez

- wspieranie tworzenia ścieżek edukacyjnych i ich wykorzystywanie dla celów turystycznych,
- wykorzystanie istniejących zespołów dworsko – pałacowych wraz z zabytkowymi parkami pełnymi pomników przyrody,

2) Stworzenie systemu informacji o ofercie turystycznej, imprezach rekreacyjnych i kulturowych, szlakach turystycznych, gospodarstwach agroturystycznych oraz miejscach noclegowych, poprzez:

- wydanie folderu promującego walory turystyczne powiatu,
- współpracę samorządów z instytucjami turystycznymi i ośrodkami wypoczynkowymi w zakresie budowania bazy danych.

3) Wspieranie i pomoc w tworzeniu gospodarstw agroturystycznych, poprzez:

- współpracę z instytucjami w zakresie organizowania szkoleń dla podmiotów zainteresowanych tworzeniem gospodarstw agroturystycznych,

- promocję usług agroturystycznych.

4) Kształtowanie postaw proturystycznych oraz upowszechnianie wiedzy krajoznawczej o regionie wśród dzieci i młodzieży.

5) Modernizacja i poprawa oznakowania istniejących szlaków turystycznych znajdujących się na terenie powiatu.

Strategia rozwoju jest dokumentem, w którym zawarte zostały cele i postulaty wpływające na rozwój powiatu. Jest ona dokumentem ponadkadencyjnym określającym strategiczne cele działania na kilkanaście lat oraz wymagającym ciągłej pracy nad podnoszeniem jego jakości. Realizacja Strategii uzależniona jest od stopnia zaangażowania władz samorządowych, społeczności lokalnych, podmiotów gospodarczych i organizacji społecznych.

System monitorowania i oceniania strategii stanowić będzie podstawę do jej aktualizacji.

Dlatego konieczne jest rejestrowanie i analiza kluczowych uwarunkowań rozwoju, która zapewni możliwość elastycznego reagowania na zmieniające się uwarunkowania zewnętrzne

4.2.5. Lokalny Plan Rozwoju Powiatu Garwolińskiego na lata 2004 - 2006

W/w Lokalny Plan Rozwoju Powiatu Garwolińskiego został przyjęty Uchwałą Nr XXII/138/2004 Rady Powiatu Garwolińskiego z dnia 25 sierpnia 2004 r.

Plan jest uszczegółowieniem zapisów Założeń do Strategii Rozwoju Powiatu Garwolińskiego. Celem głównym Lokalnego Planu Rozwoju Powiatu Garwolińskiego jest poprawa warunków życia mieszkańców poprzez wzrost zatrudnienia i wspierania rozwoju gospodarczego. Cele strategiczne „Założeń do Strategii Rozwoju Powiatu Garwolińskiego” są celami „Lokalnego Planu Rozwoju Powiatu Garwolińskiego”, natomiast cele operacyjne „Założeń Strategii Rozwoju Powiatu” są zarazem kierunkami działań „Lokalnego Planu Rozwoju Powiatu Garwolińskiego”. Konkretyzacją kierunków są zadania, prowadzące do ich realizacji. Lokalny Plan Rozwoju Powiatu Garwolińskiego zawiera informacje o planowanych projektach i zadaniach inwestycyjnych na lata 2004 - 2006 wraz ze wskazaniem źródeł ich finansowania. W dokumencie tym znajdują się także informacje na temat planowanych projektów i zadań inwestycyjnych na lata następne, tj. 2007-2010. Obecnie brak jest Planu aktualnego

4.2.6. Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Garwolińskiego na lata 2010 - 2013

W/w Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Garwolińskiego został przyjęty przez Radę Powiatu Garwolińskiego na sesji XLIII/2010, w dniu 25 maja 2010 r.

W Programie skrótowo przedstawiono zasoby dziedzictwa i krajobrazu powiatu garwolińskiego, wymieniając w gminie Borowie: klasycystyczny kościół z 1831 r. z barokową

dzwonnica - bramą pochodzącą z XVIII wieku, w zakrystii kościoła - dwa portrety trumienne nieznanych kobiet, zespół dworsko-pałacowy z I połowy XIX wieku w Borowiu, kompleks dworsko-pałacowy w Głoskowie, wiatrak z 1868 r. w Chrominie, cegielnię z początku XX wieku w Głoskowie, drewniany młyn wodny z początku XIX wieku w Kamionce.

Stwierdzono, że atutem terenów powiatu garwolińskiego jest bogata flora i fauna. Ciekawie pod względem flory przedstawia się wiele parków dworskich z XVIII-XIX wiecznym drzewostanem. Dodatkowym walorem są płynące przez ziemię garwolińską uroczymi zakolami dopływy Wisły, m.in. Wilga. Okrzejka i Promnik. Powstająca baza agroturystyczna umożliwi spędzenie urlopu w kontakcie z naturą.

Omówiono też formy ochrony dziedzictwa kulturowego w gminach na terenie Powiatu Garwolińskiego i przedstawiono wykazy obiektów wpisanych do rejestru. Z terenu gminy Borowie wyszczególniono: zespół kościoła w Borowiu; zespół dworsko-parkowy w Borowiu; dwór i park w Głoskowie; park w Kamionce oraz cztery pojedyncze drzewa – pomniki przyrody.

Dokonując analizy SWOT, wśród mocnych stron m.in. wymieniono:

- atrakcyjne walory krajoznawczo-przyrodnicze,
- znaczne rozpoznanie zasobów dziedzictwa kulturowego z terenu powiatu,

Wśród słabych stron wymieniono:

- brak pełnych planów zagospodarowania przestrzennego gmin,
- brak wypracowanych programów wspierania ochrony zabytków
- niewystarczająca świadomość społeczna o konieczności należytego dbania o zabytki,
- mała promocja zasobów dziedzictwa kulturowego powiatu jako towaru turystycznego,
- zły stan techniczny obiektów zabytkowych,
- słabo rozwinięta baza turystyczna,

Wśród szans wymieniono:

- rozwój turystyki i agroturystyki,
- poszerzenie tras turystycznych i szlaków o miejsca i obiekty zabytkowe,
- rozbudowa baz turystycznych z wykorzystaniem obiektów i obszarów o wartościach historycznych i kulturowych,
- uwzględnienie potrzeb ochrony w studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin,
- koordynacja działań konserwatorskich z Mazowieckim Konserwatorem Zabytków,
- rozwój szlaku wodnego przy rzece Wilga

Wśród zagrożeń wymieniono:

- samowolne działania na zabytkach bez uzgodnień konserwatorskich,
- brak nakładów z budżetów samorządowych na odnowę obszarów i obiektów

zabytkowych,

- brak wypracowanych działań na rzecz dofinansowania prac remontowych, konserwatorskich czy renowacyjnych przy zabytkach.

W dalszej części dokumentu sformułowano priorytety i następujące kierunki działań:

Priorytet I. Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego jako element rozwoju społeczno – gospodarczego powiatu.

- Zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania
- Podejmowanie działań umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami

Priorytet II. Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego.

- Zintegrowana ochrona dziedzictwa kulturowego
- Rozszerzenie zasobu i ochrony dziedzictwa kulturowego powiatu

Priorytet III. Badania i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja i edukacja służąca budowaniu tożsamości lokalnej.

- Specjalistyczne rozpoznanie badawcze poszczególnych obiektów, zespołów oraz obszarów zabytkowych.
- Szeroki dostęp do informacji o dziedzictwie kulturowym powiatu.
- Edukacja i popularyzacja wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym.

W końcowej części dokumentu stwierdzono, że „w realizacji Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami wykorzystane zostaną instrumenty ogólne określone w programach rządowych i wojewódzkich, w tym w Krajowym Programie Opieki nad Zabytkami oraz w innych dokumentach o charakterze planistycznym i strategicznym, a także narzędzia i środki własne Starostwa Powiatowego oraz partnerów uczestniczących w realizacji programu – Mazowieckiego Konserwatora Zabytków, państwowych i samorządowych instytucji kultury, jednostek samorządu terytorialnego, kościołów, fundacji oraz organizacji pozarządowych.

Realizacja programu wymaga stałej współpracy starostwa z jednostkami samorządu położonych na terenie powiatu gmin spełniających istotną rolę w ochronie i popularyzacji dziedzictwa kulturowego.

Zakłada się, że cele nakreślone w Powiatowym Programie Opieki nad Zabytkami będą osiągnięte w wyniku szerokiej współpracy władz powiatu z Mazowieckim Konserwatorem Zabytków, jednostkami samorządu terytorialnego oraz organizacjami i związkami, których działania obejmują ochronę walorów krajobrazowych i kulturowych.

Obecnie brak jest Programu aktualnego

4.2.7. Program Ochrony Środowiska dla Powiatu Garwolińskiego na lata 2008 – 2011 z uwzględnieniem lat 2012 - 2015

W/w Program Ochrony Środowiska dla Powiatu Garwolińskiego na lata 2008 – 2011 z uwzględnieniem lat 2012 – 2015, został przyjęty przez Radę Powiatu Garwolińskiego na sesji XXVII/2008 w dniu 30 grudnia 2008 r.

Wiele miejsca w Programie poświęcono turystyce, między innymi stwierdzono, że: „Powiat garwoliński jest dość urozmaicony pod względem krajobrazowym i przyrodniczym, co sprzyja wypoczynkowi i turystyce. Dodatkowym walorem są płynące przez ziemię garwolińską dopływy Wisły: Wilga, Okrzejka i Promnik. W powiecie, oprócz atrakcji przyrodniczych, znajdują się także obiekty zabytkowe i miejsca pamięci narodowej, które przyciągają zwiedzających. Obecna infrastruktura turystyczna i kulturalna jest jednak wysoce niewystarczająca, podobnie jak baza hotelowa. Ruch rekreacyjny, szczególnie nasilony w sezonie letnim, oddziałuje także w sposób negatywny na środowisko. Nadmierny gwar i hałas komunikacyjny jest przyczyną zakłócania spokoju np. ptaków będących w fazie lęgowej, natężenie ruchu samochodowego jest przyczyną zanieczyszczenia atmosfery i gleby w pobliżu dróg dojazdowych do obiektów. Nieprzestrzeganie zasad czystości i porządku przez turystów powoduje zaśmiecanie terenów rekreacyjnych. Planowane do uzyskania, docelowe cechy zrównoważenia sektora rekreacji i turystyki obejmują:

- Optymalne wykorzystanie walorów przyrodniczych powiatu do celów rekreacji i turystyki.
- Wzmocnienie infrastruktury rekreacyjnej i turystycznej na terenie powiatu.
- Wspieranie budowy ścieżek rowerowych.
- Kontynuacja i wdrażanie programów wspierających rozwój rekreacji i sportu mieszkańców, organizacja turniejów i zawodów sportowych.
- Ochrona dziedzictwa kulturowo – historycznego.
- Określenie chłonności i pojemności terenów predysponowanych do rozwoju turystyki i wypoczynku.

5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

5.1. Strategiczne cele polityki gminy w zakresie opieki nad zabytkami

5.1.1. Strategia Rozwoju Gminy Borowie na lata 2010 – 2020.

W/w Strategia Rozwoju Gminy Borowie na lata 2010 – 2020, została przyjęta uchwałą Rady Gminy Borowie Nr XXXVII/181/2010 z dnia 30 sierpnia 2010 r.

W charakterystyce gminy Borowie zostały podane podstawowe informacje dotyczące historii Borowia. Dowiadujemy się z nich, że „wioska Borowie znana była już w początkach XV wieku. W miejscu obecnej wsi od czasów średniowiecznych znajdowała się wieś Jastrzębie. Przywilej lokacyjny dla wsi Jastrzębie na założenie miasta pod nazwą Borowie uzyskał w

1548 roku Jan Warszawicki, kasztelan liwski. Dokument datowany na rok 1529 odnotowuje istnienie kościoła z adnotacją "Jastrabye". W roku 1548 staraniem właściciela, kościół został podniesiony do rangi parafii. Kościół parafialny pod wezwaniem Św. Trójcy usytuowany jest przy wschodniej stronie rynku. Parafia była erygowana w latach 1545-1547. Kościół pierwotnie drewniany wzniesiony był w 1555 roku. Nowy kościół murowany w miejsce drewnianego wybudowano 1831 roku z fundacji hrabiny Ludwiki z Załuskich Moszyńskiej, właścicielki Borowia. Na teren kościoła prowadzi z rynku barokowa murowana z cegły brama-dzwonnica, wybudowana w początkach XVIII wieku. Na południe od rynku i kościoła został wzniesiony klasycyzy dwór właściciela, usytuowany nad dużym stawem, który oddzielał teren osiedla od zabudowań dworskich. Dwór zbudowany został w 1 ćw. XIX wieku dla Moszyńskich. Parterowy, murowany z cegły, klasycyzy zwrócony frontem na południe. Przebudowany w 1946 i 1956 roku. Od zachodu dwór łączył się z murowanym w 1 połowie XIX wieku budynkiem dawnej kuchni z dachem czterospadowym krytym słomą, obecnie już rozebrany. W okresie przedwojennym właścicielami Borowia byli: Ignacy Józwicki ożeniony z Abramowiczówną z Kamionki. Bezdzietni scedowali majątek na Popławskich. Ostatni właściciel do 1945 roku Bronisław Popławski ożeniony był z siostrą Józwickiej – respondent Parzyszek Józef od 1914 roku pracował w majątku Borowie.

Dwór ten to obecna siedziba Urzędu Gminy w Borowiu. W roku 2006 staraniem samorządu gminy Borowie część obiektu odtworzono, w którym mieści się część socjalna z sanitariatami.

W dalszej części dokumentu, przy omawianiu uwarunkowań, sformułowano rozdział pod tytułem: „Obiekty dziedzictwa kulturowego”, w którym wymieniono najważniejsze obiekty podlegające ochronie konserwatorskiej:

- kościół murowany w Borowiu z 1831 roku wraz z dzwonnica wybudowaną ok. 1715 roku wzniesiony z fundacji Ludwiki z Załuskich Moszyńskiej,
- zespół dworsko – parkowy w Borowiu wybudowany w 1 ćw. XIX wieku, w skład którego wchodzi budynek Urzędu Gminy,
- zespół dworsko – parkowy w Głoskowie wzniesiony w 1 poł. XIX wieku, w którym mieści się Ośrodek Resocjalizacji „MONAR”,
- cegielnia w Głoskowie pochodząca z początku XX wieku, gdzie do dzisiejszego czasu zachował się piec do wypalania cegły i maszynownia,
- wiatrak w Chrominie, wybudowany w 1868 roku,
- młyn wodny wzniesiony na początku XIX wieku /była osada Czarnów/,
- Cmentarz parafialny w Borowiu, objęty ochroną konserwatorską, założony w 1830 roku gdzie znajdują się nagrobki m.in. Abramowiczów, Józwickich.

Na terenie gminy obiekty zabytkowe reprezentowane są również przez wiejskie budownictwo drewniane obiektów mieszkalnych, którego przykłady znajdują się w miejscowościach na terenie całej gminy.

Ważne miejsce w zachowaniu dziedzictwa kulturowego gminy ma Gminny Ośrodek Kultury. Jest on instytucją zajmującą się popularyzacją sztuki, kultury i wiedzy na terenie gminy. Jest także organizatorem i współorganizatorem wielu imprez w tym zakresie. Wielką wagę na terenie gminy przywiązuje się również do tradycji. Temu celowi służy Gminna Izba Pamięci z siedzibą w Lalinach, która ma na celu:

- Krzewienie wśród dzieci i młodzieży wiedzy o lokalnej historii
- Zachowanie dziedzictwa kulturowego
- Organizowanie spotkań, wystaw i odczytów okolicznościowych
- Podniesienie atrakcyjności turystycznej gminy
- Ochronę przed zapomnieniem i zniszczeniem dóbr kulturalnych przekazanych przez mieszkańców gminy.

Dokonano analizy SWOT, z której wynika, że m.in. wśród potencjalnych szans wymieniono: działanie na rzecz ochrony środowiska, a wśród potencjalnych mocnych stron wymieniono: atrakcyjne obiekty dziedzictwa kulturowego. Natomiast wśród potencjalnych słabych stron wymieniono: brak gospodarstw agroturystycznych i miejsc noclegowych, słabo rozwinięta turystyka, brak aktualnego Planu Rozwoju Lokalnego, brak Ogólnego Planu Zagospodarowania Przestrzennego dla gminy Borowie.

Kierunek, do którego dąży gmina Borowie, określa misja: **Zaspokojenie potrzeb mieszkańców, podniesienie standardu życia oraz pozyskanie nowych inwestorów a co za tym idzie utworzenie nowych miejsc pracy to podstawowe cele wyznaczone przez władze gminne.**

W końcowej części dokumentu zostały sformułowane trzy cele strategiczne gminy Borowie. Określono, że pierwszy cel strategiczny: „Zaspokajanie potrzeb mieszkańców”, realizowany będzie m. in. poprzez; zachowanie dziedzictwa kulturowego.

5.1.2. Gminna Strategia Rozwiązywania Problemów Społecznych na terenie Gminy Borowie w latach 2008 - 2015.

W/w Gminna Strategia Rozwiązywania Problemów Społecznych na terenie Gminy Borowie, została przyjęta uchwałą Rady Gminy Borowie, Nr XX/104/2008, z dnia 15 grudnia 2008 r.

W Strategii przedstawiono Gminę Borowie według stanu na dzień opracowywania dokumentu. Zawarto tutaj informacje istotne z punktu widzenia występujących na jej terenie problemów społecznych. Opisano dostępne dla mieszkańców usługi społeczne w postaci edukacji, ochrony zdrowia, kultury i pomocy społecznej. Dokonano analizy możliwości rozwojowych gminy i sformułowano

misję gminy ze wskazaniem obszarów interwencji. W każdym z obszarów wytyczono podstawowe cele, których osiągnięcie powinno przyczynić się do zredukowania występujących niekorzystnych zjawisk. Zredagowano rozdział: „Dziedzictwo kulturowe i obszary chronione”, w którym m. in. stwierdzono: „Na obszarze gminy Borowie obiekty zabytkowe reprezentowane są przez zespół dworsko- parkowy położony w Borowiu, wpisany do rejestru zabytków - dwór murowany z I ćw. XVIII w. Ważnym elementem dziedzictwa kulturowego jest nieczynny kościół parafii rzymsko-katolickiej pw. Świętej Trójcy w Borowiu wpisany do rejestru zabytków wraz z murowaną dzwonnica z I ćw. XVIII wieku odrestaurowaną w 2004 roku przez samorząd gminny. Jest to kościół murowany pochodzi z 1831 roku. Wzniesiony z fundacji hrabiny Ludwiki z Załuskich Moszyńskiej, właścicielki Borowia. Dwór zbudowany został w I ćw. XIX wieku dla Moszyńskich. Parterowy, murowany z cegły, klasycy zwrócony frontem na południe. Przebudowany w 1946 i 1956 roku. Od zachodu dwór łączył się z murowanym w I połowie XIX wieku budynkiem dawnej kuchni z dachem czterospadowym krytym słomą, obecnie już rozebrany (Katalog Zabytków Sztuki w Polsce tom X, 1967 roku oraz historia kościoła parafialnego). W Głoskowie znajduje się zaś park krajobrazowy wraz z dworkiem z I ćw. XIX wieku wpisany do rejestru. Na terenie Gminy obiekty zabytkowe w największym stopniu reprezentowane są przez wiejskie budownictwo drewniane obiektów mieszkalnych i użyteczności publicznej, którego przykłady znajdują się w miejscowościach na terenie całej Gminy (np. Młyn Wodny w miejscowości Kamionka, wzniesiony na początku XIX wieku, bądź Wiatrak we wsi Chromin, wybudowany w 1868 roku).

Na terenie Gminy Borowie występują pomniki przyrody takie jak: pojedyncze twory przyrody żywej i nieożywionej lub ich skupienia o szczególnej wartości naukowej, kulturalnej, historyczno – pamiątkowej i krajobrazowej oraz odznaczają się indywidualnymi cechami wyróżniającymi je wśród innych tworów.

Na terenie gminy Borowie zarejestrowane są następujące pozycje drzew:

- dąb szypułkowy w parku zabytkowym w Kamionce – 1 szt.
- dąb szypułkowy przy drodze krajowej nr 76 w miejscowości Słup Pierwszy – 1 szt.
- jesion wyniosły w parku zabytkowym w Borowiu przy Urzędzie Gminy – 2 szt.

W 2004 r. Mazowiecki Urząd Wojewódzki w Warszawie Delegatura w Siedlcach Oddział Środowiska i Rolnictwa poczynił starania do Wojewody Mazowieckiego o włączenie do zabytków 2 szt. drzew gatunku jesion wyniosły jako pomniki przyrody rosnące w parku zabytkowym w Borowiu przy Urzędzie Gminy.

W rozdziale dotyczącym strategii działań, omówiono obowiązki gminy nałożone prawem, wśród których m. in. wymieniono sprawy:

- kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami,
- kultury fizycznej i turystyki, w tym terenów rekreacyjnych i urządzeń sportowych.

5.1.3. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części wsi Borowie.

W/w Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części wsi Borowie, został przyjęty uchwałą Rady Gminy Borowie Nr XVII/118/2000, z dnia 25 lutego 2000 roku.

W/w Planie brak jest ustaleń odnośnie ochrony dziedzictwa kulturowego.

5.1.4. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części wsi Chromin, Laliny, Nowa Brzuza, Borowie.

W/w Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części wsi Chromin, Laliny, Nowa Brzuza, został przyjęty uchwałą Rady Gminy Borowie Nr XVIII/119/2000, z dnia 25 lutego 2000 roku.

W/w Planie brak jest ustaleń odnośnie ochrony dziedzictwa kulturowego.

5.1.5. Plan Rozwoju Miejscowości Borowie.

W/w Plan Rozwoju Miejscowości Borowie, został przyjęty uchwałą Rady Gminy Borowie Nr XXVIII/132/2005, z dnia 14 czerwca 2005 roku.

W dokumencie zawarto podstawowe informacje o miejscowości Borowie i stwierdzono, że te uwarunkowania w połączeniu z zasobami ludzkimi i potencjałem gospodarczym stanowi doskonały punkt wyjścia w realizacji Planu Rozwoju Miejscowości, który przyczyni się do podniesienia standardu życia i pracy na wsi, zwiększenia jej atrakcyjności turystycznej i inwestycyjnej. Określono zadania służące zaspokojeniu potrzeb społecznych i kulturalnych oraz rozbudzające poczucie tożsamości społeczności wiejskiej sprzyjające zachowaniu i kontynuowaniu dziedzictwa kulturowego. W związku z otwierającymi się możliwościami korzystania z Funduszy Unii Europejskiej postanowiono przygotować niniejszy dokument by wesprzeć starania o dofinansowanie planowanych inwestycji. Wymieniono cenne obiekty, stanowiące o tożsamości sołectwa:

- Zespół dworsko-parkowy, wzniesiony w I ćwierćwieczu XIX wieku w skład, którego wchodzi budynek Urzędu Gminy;
- Nieczynny kościół murowany parafii rzymsko-katolickiej, wzniesiony w 1831 r. wraz z dzwonnica wybudowaną ok.1715 roku, wzniesiony z fundacji Ludwiki z Załuskich Moszyńskiej, Kasztelanki Lubelskiej;
- Cmentarz parafialny, objęty ochroną konserwatorską, założony w 1830 roku.

5.1.6. Plan Odnowy Miejscowości Dudka

W/w Plan Odnowy Miejscowości Dudka, został przyjęty uchwałą Rady Gminy Borowie Nr XL/203/2010, z dnia 10 listopada 2010 roku.

W charakterystyce miejscowości podkreślono, że „w części południowo-zachodniej, Dudka graniczy z rzeką Wilgą, która wraz z towarzyszącymi jej kompleksami łąk jest cennym

obszarem przyrodniczym. Na gruntach wsi, głównie wzdłuż rzeki Wilgi, odkryte zostały znaleziska archeologiczne w postaci licznych fragmentów ceramiki, które pochodzą z okresu starożytności i wczesnego średniowiecza. Znaleziska te potwierdzają istnienie śladów ówczesnego osadnictwa. Historia wsi Dudka jest przekazywana od niepamiętnych czasów z pokolenia na pokolenie poprzez opowieści najstarszych mieszkańców wsi. Z opowiadań tych wynika, że nazwa wsi wzięła się od nazwiska Dudek, pewnego dziedzica, który zamieszkał pomiędzy obecnie znajdującymi się wsiami Dudką a Łętowem w pobliżu rzeki Wilgi. W XVI wieku właścicielami Dudki byli synowie Jana Zawiszycy: Jan z Dudki, Walenty i Feliks. W 1600 r. Stanisław, syn Jana z Dudki sprzedał swoją część Dudki, Parysowi. Następnie właścicielem był syn Hieronima Parysa - Adam Hieronim, dziedzic Głoskowa, który pozostawił trzech synów, z których Feliks (Szczęsny) Zygmunt zarządzał m.in. Dudką. Następnym właścicielem wsi został syn Feliksa – Józef a po śmierci Józefa, dobra Dudki przejęła jego córka Felicjanna, która w 1713 r. wyszła za Wojciecha Wessla, starostę różańskiego. Na długo przed II wojną światową osiedliły się w Dudce dwie siostry dziedziczki, córki pułkownika Afanasiewa. Jedna z nich wyszła za mąż za dziedzica Kaczkowskiego. Mieli oni kilka stawów hodowlanych, konie i kilku parobków. Wieś Dudka należała do parafii Garwolin. Na podstawie zebranych informacji wynika, że już w 1576 roku Dudka wchodziła w skład tej parafii. Natomiast administracyjnie do II wojny światowej Dudka należała do gminy Górzno. Cennym dziedzictwem, zasługującym na szczególną uwagę, pozostaje nieskażone środowisko naturalne oraz piękne położenie”.

W inwentaryzacji zasobów służących odnowie miejscowości, w podrozdziale Dziedzictwo kulturowe wymieniono:

- dwa przydrożne krzyże,
- kamień znajdujący się przy jednym z krzyży z wrytym słowem „za ojczyznę” i datą 1863,
- dwie kapliczki przydrożna

W ocenie mocnych i słabych stron miejscowości oraz szansę rozwoju i zagrożeń, wśród szans wymieniono: rozwój życia kulturowego i społecznego oraz rozwój agroturystyki.

W przypadku miejscowości Dudka, dużym i nierozwiązanym problemem miejscowości, jest brak przestrzeni publicznej sprzyjającej integracji i rekreacji mieszkańców, gdyż nie występują tu żadne obiekty publiczne. Pierwszym krokiem ku utworzeniu przestrzeni publicznej jest budowa świetlicy wiejskiej.

5.1.7. Plan Odnowy Miejscowości Głosków na lata 2014 - 2021.

W/w Plan Odnowy Miejscowości Głosków na lata 2014 - 2021, został przyjęty uchwałą Rady Gminy Borowie Nr XXXVIII/218/2014, z dnia 18 czerwca 2014 roku.

Na początku dokumentu podano podstawowe informacje o miejscowości akcentując położenie nad rzeką Wilgą z cenną przyrodniczo doliną. Zawarto tu również krótki rys historyczny miejscowości: Głosków od początku XV wieku był siedzibą szlacheckiego rodu Głoskowskich. Sto lat później, na początku XVI wieku, właścicielami Głoskowa było dwóch braci: Tomasz i Gotard oraz ich krewny, Jan. W 1576 r. dobrami tymi władali Walenty i Jan Głoskowscy oraz Stanisław i Hieronim Parysowie. Następnie dziedzicem Głoskowa Adam Hieronim. Pozostawił on trzech synów, z których Feliks (Szczęsny) Zygmunt zarządzał m.in.: Głoskowem. Następnie syn Feliksa – Józef posiadał m.in.: Głosków. Po śmierci Józefa jego dobra przejęła córka Felicjana, która w 1713 r. wyszła za Wojciecha Wessla, starostę różańskiego. W 1746 r. właścicielem Głoskowa był Mikołaj Dłużewski. Pod koniec XVIII wieku dobra te należały do Młyńskich. W XIX wieku Głosków należał do rodziny Stalkowskich. Zarządzali nim Franciszek, następnie Ludwik Stalkowski. W drugiej połowie XIX wieku dobra te przeszły na własność rodziny Afanasiewów, którzy w 1910 r. założyli cegielnię. Przez długie lata zaopatrywała ona mieszkańców powiatu w materiał budowlany. W drugiej połowie XIX wieku w Głoskowie istniał folwark. W okresie I Wojny Światowej, kiedy na teren powiatu garwolińskiego wkroczyły oddziały niemieckie, przejęły w administrowanie ówczesne dobra Głoskowa należące do Wasyla Afanasiewiewa. W okresie dwudziestolecia dobra Głosków należały do Joanny Czarnockiej i Arama Sukiennika, następnie do Ignacego Dmowskiego i od 1935 r., do Jerzego Talmy. W okresie okupacji niemieckiej 1939 – 1945 wioska Głosków należała do placówki w Niecieplinie. W trakcie tego okresu w wyniku odwetu za poniesione straty Niemcy spalili Głosków.

Do szczególnie cennych obiektów, stanowiących o tożsamości sołectwa, zaliczyć należy:

- Zabytkowy dwór wzniesiony w I połowie XIX wieku, mieszczący się w zabytkowym parku. Obecnie w dworze znajduje się siedziba Ośrodka Leczenia, Terapii i Rehabilitacji Uzależnień "MONAR";
- Cegielnia pochodząca z początku XX wieku, w której do dnia dzisiejszego zachował się piec do wypalania cegły oraz maszynownia;
- Kaplica parafialna konsekrowana przez ks. biskupa Jana Mazura w 1991 roku, wchodzącą w skład parafii pw. Przemienienia Pańskiego w Garwolinie.

5.1.8. Plan Odnowy Miejscowości Iwowe.

W/w Plan Odnowy Miejscowości Iwowe, został przyjęty uchwałą Rady Gminy Borowie Nr XXXII/168/2010, z dnia 29 marca 2010 roku.

W dokumencie przedstawiono podstawowe informacje o miejscowości Iwowe oraz jej historii: „Iwowe istnieje od XIV wieku. Początkowo wchodziło w skład starostwa latowickiego. Dzieje wsi spletają się z wydarzeniami naszego kraju, czyli są to lata wojen szwedzkich, gdy wieś została zniszczona, czy powstanie styczniowe; wówczas kierowani uczuciami

patriotycznymi mieszkańcy Iwowego brali czynny udział walcząc w oddziałach ks. S. Brzoński, por. p. Ługowskiego i M. Borelowskiego. W czasie okupacji teren gminy Iwowe zawsze był obszarem aktywnej działalności organizacji Armii Krajowej obwodu „Mewa” w Mińsku Mazowieckim. W lutym 1944 roku okupanci aresztowali ponad 60 osób związanych z podziemiem. Następnie hitlerowcy wywieźli pojmanych do Latowicza, gdzie przetrzymywano ich w budynku szkoły, w którym znajdował się posterunek żandarmerii. Oddział AK, wśród nich sześciu żołnierzy pochodzących z Iwowego, postanowił uwolnić kolegów. Niestety, próba ta zakończyła się niepowodzeniem. Okupanci zaczęli operację likwidacji podziemia w okolicach Iwowego. Pojmali i bestialsko zamordowali sześć osób. Największe ofiary w walce z okupantem poniosła rodzina Kosutów, która straciła ojca i trzech synów. Wydarzenia z 1944 roku upamiętnia tablica epitafijna umieszczona w budynku szkoły i odsłonięta w 1996 roku. Istotną rolę w życiu wioski odgrywała szkoła. Korzeniami sięga XIX wieku. Powstała równoległe z powstaniem gminy w tej miejscowości. Najpierw teren ten należał do powiatu mińskiego, a obecnie do garwolińskiego. Przed wojną lekcje odbywały się w drewnianym budynku w centralnej części wsi. W okresie okupacji niemieckiej nauczanie zostało zawieszono. Po wyzwoleniu władze przeznaczyli na szkołę dworek miejscowego dziedzica Ostaszewskiego. Staraniem Iwowian powstała tu murowana „tysiąclatka”. Wieś jest aktywna społecznie. Od 1930 roku istnieje Ochotnicza Straż Pożarna. Od lat 50- tych działa aktywnie Koło Gospodyń Wiejskich. W ostatnich latach kobiety tworzą ludowy zespół „Iwowianki”. Reprezentują wieś na dożynkach gminnych, powiatowych, a nawet prezydenckich. Corocznie przygotowują piękne, dożynkowe wieńce zdobywające zaszczytne nagrody. Kultywują one tradycje regionu, przedstawiając ludowe obrzędy z okazji różnych świąt.

5.1.9. Plan Odnowy Miejscowości Laliny.

W/w Plan Odnowy Miejscowości Laliny, został przyjęty uchwałą Rady Gminy Borowie Nr XXXII/169/2010, z dnia 29 marca 2010 roku.

W dokumencie zawarto podstawowe informacje o miejscowości Laliny i jej historii: „Laliny wg dzisiejszej lokalizacji zaczęto budować w połowie XIX wieku. Historycznie Laliny należały do Ziemi Czerskiej, parafii Latowicz. Najstarsza wzmianka mówi, że w 1466 roku biskup Andrzej Bniński powołując parafię w Stoczku włączył do niej m.in. Laliny, które już w 1519 roku występują w parafii Latowicz. W 1565 r. Laliny zamieszkiwały 23 rodziny, były również dwie karczmy. W 1660 roku, po wojnach szwedzkich, pozostało 7 domów i jedna karczma. W 1789 roku lustracja stwierdziła w Lalinach 27 domów i 30 rodzin a w 1827 roku 35 domów i 217 mieszkańców. W XIX wieku dokonano nowego podziału Lalin na kolonie. Po podziale ziemi od połowy XIX wieku rozpoczęto budowę wsi wg dzisiejszej lokalizacji. Wg ustnych przekazów po przeniesieniu się na nową wieś, starą - a właściwie to co po niej zostało - spalono, aby pozbyć się zarazy jaka w tym czasie panowała. Przekaz ten potwierdzają dane

o zgonach. W latach przebudowy 1854-59 a więc w ciągu 6 lat zmarło w Lalinach 70 osób. W okresie międzywojennym w Lalinach były dwie klasy. Dzieci do klas 3-5 chodziły do szkoły w Redzyńskim, a do 6 i 7 klasy do Borowia. Po wyzwoleniu, w roku 1945, powstała w Lalinach szkoła siedmioklasowa. Od roku 1959 działa aktywnie Koło Gospodyń Wiejskich. W ostatnich latach kobiety tworzą ludowy zespół „Lalinianki”. Reprezentują wieś na szczeblu lokalnym oraz regionalnym. Corocznie przygotowują piękne, dożynkowe wieńce zdobywające zaszczytne nagrody. Kultywują one tradycje regionu, przedstawiając ludowe obrzędy z okazji różnych świąt.

Wśród zasobów służących odnowie miejscowości wymieniono zasób przyrodniczy z nieskażonym środowiskiem naturalnym oraz dziedzictwo kulturowe z kapliczką przydrożną i krzyżami przydrożnymi. Wysoką pozycję w tym rozdziale przypisano Gminnej Izbie Pamięci, której modernizację wpisano do planowanych zadań inwestycyjnych i przedsięwzięć aktywizujących społeczność lokalną.

5.1.10. Program Ochrony Środowiska dla Gminy Borowie

W/w Program Ochrony Środowiska dla Gminy Borowie został przyjęty uchwałą Rady Gminy Borowie Nr XXVI/131/2005, z dnia 06 maja 2005 roku

Omawiany dokument prezentuje szeroko rozumianą problematykę ochrony środowiska na analizowanym terenie. Zagadnienia ochrony środowiska obejmują m.in. ochronę zasobów przyrodniczych. Program Ochrony Środowiska informuje o stanie środowiska w gminie i podejmowanych działaniach zmierzających do jego poprawy. Program ten oprócz promocji walorów przyrodniczych ma za zadanie promować także samą gminę, której elementem strategii rozwoju gospodarczego jest ochrona środowiska. Ochrona środowiska przyrodniczego jest jedną z głównych dróg prowadzących do osiągnięcia zrównoważonego rozwoju, m. in. poprzez ład przestrzenny, który wiąże się np. z odpowiednią lokalizacją terenów przemysłowych, mieszkaniowych, komunikacyjnych i innych.

Powyższe zasady zrównoważonego rozwoju i ochrony środowiska zostały uwzględnione w Programie. Są one zależne od specyfiki oraz rzeczywistych potrzeb i możliwości gminy, na nim bowiem spocznie większość obowiązków związanych z wdrażaniem kierunków i hierarchii działań zmierzających do osiągnięcia zrównoważonego rozwoju gminy. Ponadto w trakcie opracowywania Programu uwzględniono jego zgodność z obowiązującą Polityką Ekologiczną Państwa oraz odpowiednio z programami ochrony środowiska wyższej rangi, tj.:

- Programem ochrony środowiska dla Województwa Mazowieckiego;
- Programem Ochrony Środowiska Powiatu Garwolińskiego.

Uwzględniono również założenia i ustalenia wynikające ze:

- Strategii rozwoju Powiatu Garwolińskiego;
- Strategii rozwoju Gminy Borowie;

- Miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego;
- Waloryzacji przyrodniczo-krajobrazowej Gminy Borowie;
- Innych obowiązujących na terenie gminy programów branżowych.

5.1.11. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Borowie

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Borowie, zostało przyjęte uchwałą Rady Gminy Borowie Nr XXXII/187/2001 oraz zmiana uchwałą Nr XL/173/2006, z dnia 24 sierpnia 2006 r.

W uwarunkowaniach Studium został szeroko omówiony stan dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej. Zostały scharakteryzowane poszczególne grupy zabytków, a także zamieszczono Katalog obiektów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów zainteresowania konserwatorskiego.

Na podstawie analizy ustalono historyczne rozplanowanie przestrzenne, historyczną strukturę funkcjonalną, zidentyfikowano wartościowe obiekty kubaturowe, stanowiska archeologiczne. Pozwoliło to na określenie stref ochrony konserwatorskiej grupujących obszar o podobnej wartości kulturowej i krajobrazowej.

Strefą „A” – pełnej ochrony historycznej struktury przestrzennej, objęto:

- teren wokół kościoła parafialnego (starego) w granicach cmentarza przykościelnego w Borowiu,
- zespół dworsko – parkowy w Borowiu,
- zespół dworsko – parkowy w Głoskowie,
- park podworski w Kamionce.

Strefą „B” – ochrony zachowanych elementów zabytkowych, objęto:

- dawne rozplanowanie założenia rynkowego w Borowiu,
- teren cmentarza parafialnego w Borowiu,
- teren zespołu folwarcznego przy zespole dworsko – parkowym w Głoskowie,
- teren zespołu cegielni w Głoskowie,
- teren przy pomniku poświęconym poległym żołnierzom Wojska Polskiego w Jażwinach.

Strefą „K” – ochrony krajobrazu, objęto:

- teren przy cmentarzu parafialnym w Borowiu,
- aleję prowadzącą z Borowia do Kamionki,
- teren przy zespole dworsko-parkowym w Głoskowie.
- teren przy parku podworskim w Kamionce.

Dla każdej ze stref zostały określone szczegółowe ustalenia, zgodne z wymaganiami Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

5.1.12. Zgodność Programu z krajowymi, wojewódzkimi i powiatowymi dokumentami programowymi oraz dokumentami wyznaczającymi kierunki polityki przestrzennej gminy

Przy sporządzaniu Programu opieki nad zabytkami Gminy Borowie omówiono uwarunkowania zewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa i krajobrazu kulturowego Gminy wynikające z dokumentów na poziomie:

- krajowym: Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, Narodową Strategię Rozwoju Kultury na lata 2004-2013;
- wojewódzkim: Strategia Rozwoju Województwa Mazowieckiego do roku 2020, Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego, Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami na lata 2012 – 2015;
- powiatowym: Strategia Rozwoju Powiatu Garwolińskiego na lata 2004 - 2014, Lokalny Plan Rozwoju Powiatu Garwolińskiego na lata 2004 – 2006, Powiatowy program opieki nad zabytkami powiatu garwolińskiego na lata 2010-2013, Program Ochrony Środowiska dla Powiatu Garwolińskiego na lata 2008 – 2011.

Program opieki nad zabytkami Gminy Borowie na lata 2015 - 2018 jest zgodny z celami, zasadami i kierunkami wyznaczonymi przez krajowe, wojewódzkie i powiatowe dokumenty programowe oraz dokumentami wyznaczającymi kierunki polityki przestrzennej Gminy:

- Strategią Rozwoju Gminy Borowie na lata 2010 – 2020.
- Gminną Strategią Rozwiązywania Problemów Społecznych na terenie Gminy Borowie w latach 2008 - 2015.
- Planem rozwoju miejscowości Borowie.
- Planem Odnowy Miejscowości Dudka.
- Planem Odnowy Miejscowości Głusków.
- Planem Odnowy Miejscowości Iwowe.
- Planem Odnowy Miejscowości Laliny.
- Programem Ochrony Środowiska dla Gminy Borowie.
- Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Borowie

5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy Borowie

5.2.1. Archeologia

Teren gminy Borowie należy do obszarów interesujących pod względem występowania stanowisk archeologicznych. Liczne ślady osadnictwa pierwotnego oraz działalności ludzi minionych kultur, spotykamy przede wszystkim na terenach rozciągających przy ciekach

wodnych, m.in. nad rzeką Wilgą. Badania archeologiczne na terenie obecnej gminy Borowie, zapoczątkowane zostały już w 2 poł. XIX w. przez dr. L. Dudrewicza, który w 1882 r. opublikował swe znaleziska. Prace badawcze kontynuował Bogusław Werner w drugiej dekadzie XX w. Systematyczne badania w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski rozpoczęto w 1983 r., które przyniosły szereg cennych odkryć i znalezisk.

Najstarsze ślady osadnictwa na tym terenie pochodzą sprzed 10 tys. lat i są przynależne epoce paleolitu i późnego paleolitu (starszej epoki kamienia) kiedy klimat po zlodowaceniach zaczął się stopniowo ocieplać, stwarzając dogodne warunki do osiedlania się. Naturalnym podłożem dla rozwoju osadnictwa epok kamiennych były wydmy, które słabo zalesione i lekkie w uprawie przyciągały pierwotnych osadników. Posługiwali się narzędziami z krzemienia i surowców organicznych. Na zakładanie osad wybierano wydmy leżące nad strumieniami lub małymi rzekami takimi jak Wilga. Znalezisko w postaci bardzo licznych drobnych narzędzi kamiennych z okresu paleolitu zarejestrowano w miejscowości Laliny oraz Iwowe, skąd pozyskano: duże ilości surowca i półsurowca: narzutowo-bałtyckiego, czekoladowego, święciechowskiego, 31 narzędzi, w tym: tylczak typu Stawinoga, zbrojniki janisławickie, trapezy zwykłe, liściaki mazowszańskie.

Na większe osady natrafiamy na terenie gminy w okresie neolitu tj. w V – III tyś. p.n.e. Ludność ta w dalszym ciągu żyjąca wśród lasów, przyswoiła sobie hodowlę zwierząt i uprawę roli. Znana jest osada z okresu młodszej epoki kamienia – neolitu w Starej Brzuzie oraz w Lalinach, gdzie znaleziono okrzeski i narzędzia krzemienne, m.in. grocik, natomiast w miejscowości Iwowe znaleziono fragmenty ceramiki. Znane są na terenie gminy Borowie stanowiska archeologiczne, a zwłaszcza osady z epoki brązu, (XVIII – IX w. p.n.e.) przynależne do tzw. kultury trzcinieckiej i łużyckiej, m.in. należą do nich odkryte ślady bytowania przedstawicieli tych kultur w okolicach Starej Brzuzy i miejscowości Laliny. Między innymi na cmentarzysku ciałopalnym kultury łużyckiej w tej miejscowości, odnaleziono drobne przedmioty brązowe, a w miejscowości Iwowe zanotowano: krzemienie - mikrordzenie wiórowe, łuszczenie, odłupki oraz znaczne ilości ceramiki.

We wczesnej epoce żelaza następuje na tych terenach znaczny rozwój. Powstają duże, rozległe osady, na dużą skalę rozpoczyna się karczowanie lasów. Kontynuację tego procesu obserwujemy po zmianie kulturowej, gdy dominującą kulturę łużycką zastępuje kultura grobów kloszowych. Cmentarzysko ciałopalne kultury grobów kloszowych odkryto w Brzuskowoli, znaleziono tu kilka naczyń oraz znaczne ilości ceramiki. Natomiast w miejscowości Iwowe odkryto zawieszki brązowe i fragmenty ceramiki z ornamentem paznokciowym. Ze szczytowym rozwojem terenów gminy spotykamy się w II w. p.n.e. – II w. n.e., wówczas to na dużą skalę używane jest żelazo, zarówno do produkcji narzędzi jak i broni oraz ozdób. W tym czasie powstaje duży zespół osadniczy nad Wilgą. W okresie późniejszym następuje załamanie gospodarcze i teren gminy pustoszeje. Osadnictwo

odradza się dopiero we wczesnym średniowieczu. Do znamiennych odkryć z tego okresu należą ślady osadnictwa w Filipówce, Nowej Brzuzie, a przede wszystkim znalezisko luźne naczyń z cylindryczną szyjką oraz cementarzysko w Lalinach, z którego pozyskano: cztery brązowe kabłączki skroniowe, fragment pierścionka brązowego, paciorki, guziczek brązowy, przęślik gliniany. Z tego czasu pochodzi też gwóźdź żelazny z miejscowości Iwowe. Okres późnośredniowieczny reprezentują m. in. stanowiska w Gozdzie, Filipówce, Łopaciance.

5.2.2. Osadnictwo i zabytkowe szlaki komunikacyjne

Tereny obecnej gminy już w X wieku włączone były do państwa piastowskiego. Przeludnione szlachtą zaściankową Mazowsze Stare i Polne prędko stało się terenem emigracji ludności na sąsiednie obszary, a przede wszystkim na północno-wschodnie Mazowsze, leżące po prawej stronie Wisły, zwane Mazowszem Leśnym. Rozciągały się tu bezludne puszcze, które stopniowo zostawały zaludniane głównie przez drobną szlachtę. Jedną z fal kolonizacyjnych przysłała z głębi Mazowsza w 2 połowie XIV wieku, nasilając się po podpisaniu unii polsko-litewskiej w Krewie w 1385 r. Kolonizatorami tych terenów było przede wszystkim drobne rycerstwo, stanowiące zaczątek późniejszej szlachty zagrodowej. W XV wieku kolonizacja obejmowała całe połacie ziem wschodniego Mazowsza, m.in. lokowane były takie miasta, jak: Łaskarzew, Latowicz, Miastków Kościelny, Garwolin. Proces lokacyjny wzmógł się zwłaszcza w 1 połowie XVI wieku, prawa miejskie otrzymały wówczas m.in.: Borowie, Zwola Poduchowna, Parysów, Kozłów. W tym czasie licznie też powstawały parafie, m.in. erekcji parafii dokonano w Parysowie, Zwoli Poduchownej, i szczególnie nas interesującym Borowiu.

Sieć dróg lądowych w owym czasie można podzielić na dwie kategorie: gościńce i drogi lokalne. Drogi lokalne służyły komunikacji w obrębie każdej miejscowości a dalej stanowiły połączenie z młynem i sąsiednimi wsiami, z kościołem, z najbliższą miejscowością. Drogi te bywały ogólnie dostępne, ale też mogły być przez właścicieli dóbr, przez które przechodziły zamykane dla obcych. Na gościńcach, czyli drogach publicznych dostępnych dla wszystkich, odbywał się ruch o szerszym zasięgu. Łączyły one między sobą ośrodki handlu i administracji, a więc miasta będące miejscami targów i jarmarków, ośrodkami większych dóbr, stolicami województw, ziem, powiatów, siedzibami biskupstw i archidiakonatów.

Przebieg dróg wszelkiego rodzaju charakteryzuje długotrwała niezmiennosc, ze względu na fakt iż sieć osadnicza zmieniała się bardzo powoli. W rezultacie można przyjąć, że stan dróg z XVI wieku, w ogromnej mierze odpowiada stanowi z XVIII czy XIX stulecia. Pewne zmiany wprowadzone zostały w sieci dróg publicznych w związku z rozwojem poczty w XVIII i XIX wieku. Wyodrębniono wtedy osobną kategorię dróg pocztowych, a gdzieś tam zaczęto także prostować niektóre odcinki gościńców.

Duże znaczenie posiadał średniowieczny szlak jaki przebiegał przez teren gminy, wzdłuż rzeki Wilgi m.in., przez Kamionkę, Głosków, Garwolin i dalej w kierunku Wisły. Jego ranga wzrosła zwłaszcza w XVI wieku, gdy Wisłą były przewożone do Gdańska ogromne ilości zboża. Zaliczany on był do szlaków drugiej klasy na Mazowszu. Również tej samej klasy był także trakt z Garwolina przez Głosków, Wilchtę, Borowie, do Stoczka. W 2 poł. XVI wieku znaczącą drogą w Województwie Mazowieckim był szlak z Żelechowa przez Miastków Kościelny, Borowie (Jastrzębie), Parysów do Siennicy. W okresie późniejszym, tj. w wieku XVIII, nabrała znaczenia droga do dynamicznie rozwijających się Siedlec. Wiodła ona od Garwolina przez Głosków, Borowie, Łopaciankę. Odziaływanie wyżej wymienionych dróg na rozwój osadnictwa na tym terenie, było znaczące o czym świadczą bardzo wczesne rodowody miejscowości i erekcje parafii na tym obszarze.

5.2.3. Zabytki sakralne

Parafia w Borowiu została erygowana w 1547 r., staraniem Jana Warszawskiego, kasztelana litewskiego. Obecny klasycyzyści kościół wzniesiony w 1831 r. z fundacji Liwii z Załuskich Moszyńskiej, kasztelanki lubelskiej, w miejsce poprzedniego drewnianego z 1555r., przebudowanego lub na nowo wzniesionego w 1715 r. Konserwowany w 1845 r. Okna powiększone w 1888r., pierwotnie półkoliste. Szczyt pseudobarokowy z wieżyczką na sygnaturę nadbudowany ok. 1907 r.

Kościół orientowany, założony na rzucie prostokąta, halowy, trójnawowy. Wzniesiony z cegły na fundamentach ceglanych. Jest to kościół bezwieżowy o zwartej bryle, bez wyodrębnionego prezbiterium i krucht; dach dwuspadowy, jednokalenicowy. Więźba dachowa krokwiowo-belkowa wzmocniona jętkami i stolcem, na strychu polepa. Dach kryty blachą cynkową.

Zewnątrz elewacje boniowanie w poziomie pasy, z gzymsem kordowym, nad którym pierwotnie półkoliste okna. Fasada jednoosiowa zwieńczona trójkątnym szczytem z rzeźbionym barokowym krucyfiksem datowanym na 2 poł. XVII wieku. Nad szczytem wtórne wolutowe zwieńczenie z murowaną wieżyczką na sygnaturkę. Na osi prostokątny otwór drzwiowy z niewielkim trójkątnym frontem, nad nim półkoliste okno. Elewacje z poziomym boniowaniem i opaską w murze na wysokości okien. Otwory okienne prostokątne zamknięte półkoliście. We wnętrzu wyodrębnione zamknięte prosto prezbiterium z kruchtą i zakrystią po bokach. W przęśle zachodnim niewielka kruchta na osi i dwa pomieszczenia boczne komunikujące się z nawami.

Zlokalizowana przed fasadą kościoła brama-dzwonnica uderza niebywałą wielkością. Może świadczyć, że poprzedni kościół był znacznie okazałszy od istniejącego. Wy tłumaczenie takiego stanu rzeczy znajdujemy w tym, że rosyjski zaborca nie pozwalał na budowanie okazałych świątyń katolickich i dlatego kościół budowany w 1831 roku jest tak skromny w porównaniu z bramą-dzwonnica. Brama-Dzwonnica została zapewne wzniesiona w 1 ćw.

XVIII wieku, być może ok. 1715 r., ze szczytem nadbudowanym w 1907 r. Reprezentuje styl barokowy. Została wzniesiona z cegły palonej, tynkowana. Wyższa część środkowa rozczłonkowana pilastrami zwieńczona gzymsem półkuliście wygiętym na osi, w zaokrąglonych narożach otwory szczelinowe z klatek schodowych. W przyziemieniu na osi arkadowe przeźrocze. Niższe części boczne połączone spływami, przeprute wysokimi wąskimi arkadami.

5.2.4. Dwory

Do okazalszych rezydencji włościańskich na terenie gminy, należy zespół dworsko-parkowy w Borowiu. Dwór został wybudowany w 1 ćw. XIX wieku dla Moszyńskich. W okresie przedwojennym właścicielami Borowia i zespołu dworskiego byli: Ignacy Józwicki ożeniony z Abramowiczówną z Kamionki. Bezdzielni scedowali majątek na Popławskich. Ostatni właściciel do 1945 r. Bronisław Popławski ożeniony był z siostrą Józwickiej. W latach 1946 i 1956 dwór był remontowany i częściowo przebudowany. Obecnie w dworze mieści się Urząd Gminy Borowie. Dwór reprezentuje klasycyzm. Usytuowany frontem na południe. Wzniesiony z cegły pełnej, palonej, obustronnie tynkowany. Parterowy, na piwnicach sklepiony częściowo kolebką. Oparty na rzucie prostokąta z portykami: od frontu mniejszym, o czterech kolumnach toskańskich, osłoniętym trzypolaciowym daszkiem; od wschodu szerokim, sześciokolumnowym, zwieńczonym trójkątnym frontonem z oknem półkolistym.

Drugi zespół dworsko-parkowy położony jest w Głóskowie. Dwór został zbudowany w 1 poł. XIX w. Dla jakich właścicieli został wybudowany dwór dokładnie nie wiadomo. Na przełomie XVIII i XIX w. dobra Głósków należały do Młyńskich. Następnie do Przebędowskich i Stalkowskich. W 1904 roku nowym właścicielem Głóskowa został Bazyli Afanasjew. W tym czasie na terenie folwarku znajdowały się budynki koszarowe wojsk carskich. Poza tym były budynki gospodarcze takie jak cegielnia, młyn. Po śmierci Afanasjewa dobra Głósków zostały sprzedane przez Towarzystwo Kredytowe Ziemskie w Warszawie, Joannie Czernieckiej i Abramowi Sukiennikowi zamieszkałym w Siedlcach. Następnymi właścicielami byli: Ignacy Dmowski i Jerzy Talma od 1939 do 1946 r. Po wojnie dobra Głósków wraz z dworem upaństwowiono. W 1965 r. nastąpiła rekonstrukcja dworu po uprzednim rozebraniu starego drewnianego. Dwór usytuowany jest frontem w kierunku wschodnim. Murowany, obustronnie tynkowany. Założony na planie wydłużonego prostokąta. Parterowy, w części południowej podpiwniczony. Nakryty wysokim dachem czterospadowym o połaciach z dachówki zakładkowej. Od frontu ryzalit z głównym wejściem.

5.2.5. Parki

Do interesujących parków na terenie gminy, należy park dworski w Borowie. Posiada kształt wielokąta zbliżonego do trapezu. Został założony w 1 poł. XIX w. i zajmuje obszar o powierzchni ponad 6 ha. Układ kompozycyjny i funkcjonalny parku łączy się ściśle z głównym elementem założenia jakim jest budynek dworu zlokalizowany w części centralnej.

Kolisty gazon usytuowany osiowo przed frontem budynku, stanowi równocześnie zamknięcie osi wjazdu do parku. Otwarta przestrzeń gazonu tworzy wnętrze zamknięte ze wszystkich stron wysoką zielenią w luźnym układzie kompozycyjnym, znamienne dla parków o charakterze krajobrazowym. Drzewa parkowe oddzielały jednocześnie budynek dwór od zabudowań folwarcznych. Drzewa nie tworzą układu regularnego prócz alei grabowej wzdłuż drogi prowadzącej w kierunku głównego wjazdu. Park jest schludnie utrzymany, trawniki wykoszone, samosiewy usunięte. Wiek drzew jest dość zróżnicowany, najstarsze rosną między dworem a stawem. Do najcenniejszych należą jesiony pensylwańskie, klony zwyczajne i jesiony wyniosłe. Niektóre drzewa z uwagi na ich wiek i wartości przyrodnicze wpisano do rejestru pomników przyrody. Związek z istniejącym zespołem dworsko-parkowy w Borowiu wykazuje okazała aleja z nasadzeniami starodrzewem, wiodąca z Borowia do Kamionki. Stanowi ona znaczący akcent w krajobrazie miejscowości. Drugim co do wielkości jest park dworski w Kamionce, o powierzchni około 5 ha. Położony jest wśród pól i łąk na północ od miejscowości. Park założono w 1 poł. XIX w. Na niewielkim wzniesieniu znajdował się dwór ujęty kępami starodrzewu. Założenie parkowe ma kształt zbliżony do prostokąta. Główna aleja parkowa usytuowana jest po przekątnej parku. Jest to aleja grabowa częściowo obłożona na grobli między dwoma rowami. Roślinność parku charakteryzują rośliny gleb żyznych i wilgotnych. W bezpośrednim sąsiedztwie dwóch stawów rośnie las olszowy. Wśród starodrzewu przeważają: jesiony wyniosłe, brzozy brodawkowate, kasztanowce białe, olsze czarne, graby, lipy drobnolistne. W podszycie występują: leszczyna, tarnina, jaśmin, bez czarny, śnieguliczka. W parku funkcjonuje betoniarnia. Do stosunkowo niewielkich założeń parkowych należy park dworski w Głoskowie, zajmujący powierzchnię 1,8 ha. Położony przy drodze Garwolin-Stoczek Łukowski. Od strony południowej park opływa rzeka Wilga. Obecnie w zespole mieści się ośrodek „MONAR”. Park o charakterze krajobrazowym związany jest ściśle z budynkiem dworu. Część frontowa rozbudowana została bardziej od ogrodowej. Ta ostatnia ograniczała się w zasadzie do parterów kwiatowych i drzew ozdobnych, rozmieszczonych symetrycznie po bokach ganku, natomiast zwarty drzewostan w części frontowej służył dla podkreślenia dla kolistego wazonu oraz granic parku. Najstarsze drzewa w parku zgrupowane są przy granicy południowej oraz grobli nad południowym brzegiem stawu. Z drzew występujących w parku dominują liściaste: brzozy brodawkowate, graby pospolite, lipy drobnolistne, jesiony wyniosłe, wiąz szypułkowy, robinie białe, wiąz polny, klony zwyczajne. Obok drzew wysokich występują krzewy: berberys, dereń, jaśminowiec, bez lilak, śnieguliczka, ałycza, żywotnik zachodni.

5.2.6. Budownictwo

Budownictwo w okolicach Borowia, głównie opierało się na wykorzystywaniu drewna jako podstawowego materiału do wznoszenia budowli. Obiekty murowane stanowią pojedyncze przykłady. Spośród nich wymienić należy dom nr 24 w zespole cegielni w Głoskowie, dawna

szkoła w miejscowości Iwowe. Przeważająca większość budynków ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków, datowana jest na lata 20 - te i 30 - te XX wieku. W zabudowie zagród wiejskich na terenie gminy Borowie, typowe rozwiązanie sprowadza się do założenia składającego się z trzech podstawowych budynków: domu mieszkalnego, budynku inwentarskiego i stodoły. W obiektach wchodzących w skład siedliska, występuje głównie konstrukcja zrębowa. Podstawę konstrukcji stanowi podwalina zwęglowana na obłap lub na nakładkę z zamkiem, posadowiona na kamieniach polnych lub ceglanej podmurówce. Od góry konstrukcję zrębu spinają oczepy związane na nakładkę z zamkiem oraz zacięte w oczepie belki stropowe ułożone w poprzek budynku. Więźba dachowa konstrukcji krokwiowo - jętkowej, krokwie zaczopowane w opasce, oczepie lub belkach stropowych. W zdecydowanej większości budynków występuje zewnętrzny szalunek. Konstrukcja sumikowo - łątkowa do wznoszenia zrębu nie jest spotykana. Ten rodzaj konstrukcji stosowano do osadzenia okien i drzwi, zwłaszcza w okresie międzywojennym.

Na terenie gminy Borowie przeważają domy szerokofrontowe, dwutraktowe, w których pomieszczenia tworzą dwa ciągi wewnątrz rozplanowanych równolegle do osi wzdłużnej budynku. Wnętrzami tymi zwykle są dwie lub trzy izby, komora i sień. Rozplanowanie wewnątrz domów występujących na terenie gminy Borowie dzielimy zasadniczo na dwie grupy:

- z dośrodkowym układem pomieszczeń, gdzie urządzenia ogniowo - grzewcze są usytuowane w centrum budynku a pomieszczenia wnętrza rozmieszczone są wokół tych urządzeń, np. dom nr 10 w Brzuskowoli, domy nr nr 22 i 62 w Chrominie, domy nr nr 16 i 18 w Goździe, dom nr 32 w Lalinach, dom nr 39 w Starej Brzuzie.
- z osiowym układem pomieszczeń, gdzie pomieszczenia usytuowane są symetrycznie po obu stronach budynku, np. dom nr 48 w Chrominie, domy nr nr 25, 52, 64, 67 w miejscowości Iwowe, dom nr 32 w Nowej Brzuzie.

Na terenie gminy Borowie zasadniczo występuje dwa typy dachów:

- dwuspadowe, którym w większości przykryte są domy, np.: dom nr 7 w Brzuskowoli, dom nr 14 w Goździe, dom nr 26 w Lalinach.
- naczółkowe, rzadziej spotykane, np.: w dawnej szkole i domu nr 52 w miejscowości Iwowe. Unikatowy kształt dachu, tj. przyczółkowy, posiada dom nr 21 w Nowej Brzuzie.

W pierwszej połowie XX wieku dość licznie stosowano geometryczne motywy zdobnicze umieszczane głównie na szczytach domów, listwach podokapowych, drzwiach, okiennicach oraz nad drzwiami i oknami. Ten rodzaj budownictwa reprezentują przede wszystkim: domy nr nr 55, 56, 64, 65 w miejscowości Iwowe, dom nr 32 w Nowej Brzuzie.

5.2.7. Zabytki techniki

Na terenie gminy Borowie, na przestrzeni dziejów, nie występowały obiekty techniki o dużej skali i skomplikowanej technologii. Lokalizowano takie obiekty jak: cegielnie, kuźnie, młyny,

wiatraki. Spośród nich zachował się do dnia dzisiejszego wiatrak w Chrominie, młyn Czarnów w miejscowości Kamionka oraz cegielnia w Głoskowie.

Wiatrak w Chrominie usytuowany jest przy drodze do Latowicza, po wschodniej stronie, w odległości ok. 150 m na północ od torów kolejowych. Został wybudowany w 1868 r. przez budowniczego wiatraków Ignacego Borkowskiego, dla rodziny Głowackich. W 1947 r. zainstalowano silnik spalinowy o mocy 10 KM. Śmigi zdjęto w 1950 r. Złożenie kamieni przeniesiono na I piętro w 1957 r. W 1968 r. zainstalowano silnik elektryczny. Wiatrak pracował do 1976 r. Przemiału zaniechano ze względów ekonomicznych.

Budynek wiatraka założony jest na planie czworoboku o ścianach nieznacznie zbliżonych ku górze, przykryty dachem dwuspadowym z naczółkiem od strony skrzydeł i nadwieszonym szczytem nad ścianą mączną. Na dużych głazach polnych ułożone są podwaliny w formie równoramiennej krzyża z bali o zaoblonych końcach. Ściany wiatraka konstrukcji szkieletowej, od zewnątrz odeskowane „do czoła”, ściana nawietrzna obita dodatkowo gontem. Konstrukcję tworzą poziome belki oparte na pojazdach /prożna i czołowa/ poziome oparte na mącznicy, w niej zacięte, oraz cztery belki oczepów i współpracującą z nimi sztagą strzemienną. Urządzenia maszynowe, urządzenia pomocnicze: na I piętrze znajduje się złożenie z kamieni, walce, cylinder oraz skrzynia mączna. Na II piętrze tzw. szmerglówka do czyszczenia zboża. Mlewnik kamienny umieszczony asymetrycznie. Kamienie o średnicy 100 cm, tzw. nalewanie, obudowane drewnianym łubiem z pokrywą. Stojak typowy. Kosz zsypany pojemności ok. 200 kg, z korytkiem. Mechanizm regulacji kamieni dźwigniowy. Brak żurawika do podnoszenia kamieni. Odsiewacz cylindryczny długości cm 300 cm w obudowie drewnianej, naciąg z gazy, stoi przy prawej ścianie bocznej. Transmisja na to urządzenie zdemontowana. Obok odsiewacza skrzynia mączna na wysokich nóżkach. Walce tzw. 50-tki przy bocznej, lewej ścianie, pozbawionej skrzyni zasypowej. Przy walcach elewator związany ze złożeniem kamieni /podnosił mlewo z kondygnacji kozłowej na I piętro/. W wiatraku zachował się warsztat stolarski, tkaczki młyńskie, waga zamontowana w podłodze. Winda ręczna drewniana, umieszczona przy ścianie mącznej.

Bardzo starym obiektem techniki, wzniesionym w pocz. XIX w. jest młyn wodny w miejscowości Kamionka – Czarnów. Został usytuowany nad rzeką Wilgą. Wzniesiony z drewna w konstrukcji zrębowej na planie prostokąta. Osadzony został częściowo podwaliną bezpośrednio na gruncie a częściowo wsparty na: podmurówce z betonowych pustaków, słupkach drewnianych, słupkach murowanych z cegły.

Dobudówka turbiny drewniana o słupowo-ramowej konstrukcji ścian oraz ruszty pionowych i poziomych pali drewnianych wbitych w dno rzeki – mocno zniszczone. Niegdyś napęd oparty był na turbinie wodnej Francisa wyprodukowanej w 1928 r. w Radomsku. Później w młynie zainstalowano napęd z silników elektrycznych. Na wyposażeniu są mlewniki z wytwórni maszyn w Radomsku. Obok nich znajdują się kosze zasypowe oraz elewatory. Na piętrze

nad walcami tak zwane zasieki, a na poddaszu odsiewacze cylindryczne. Na wyposażeniu młyna jest również złożenie kamieni w łubiach drewnianych.

Interesującym zespołem z grupy zabytków techniki, jest zespół cegielni w Głoskowie, pochodzący z początku XX w. Z pierwotnych budynków cegielni do dnia dzisiejszego zachował się piec do wypalania cegły, maszynownia oraz budynek mieszkalny. Piec został wzniesiony z cegły palonej oraz szamotowej, na planie wydłużonego prostokąta. Ściany zewnętrzne są lekko zbieżne ku gurze. W ścianach otwory wejściowe do wnętrza prostokątne zakończone półkoliście z ceglanyimi łukami odciążającymi. Połowa długości pieca przykryta jest dachem dwuspadowym.

5.2.8. Cmentarze

Do zabytkowych nekropoli na terenie gminy Borowie należy cmentarz parafialny w Borowiu. Został założony w 1 poł. XIX w. na powierzchni 0,25 ha. W końcu XIX w. założono cmentarz tzw. nowy, a następnie w połowie XX w. połączono oba cmentarze zajmując teren pomiędzy nimi. Na obecny układ cmentarza wpłynęły bezpośrednio dwa odrębne układy przestrzenne cmentarzy dawniejszych. Cmentarz „stary” w kształcie prostokąta z jedną aleją prowadzącą przez środek cmentarza od bramy znajdującej się w południowym ogrodzeniu. Cmentarz „nowy” założono przy drodze prowadzącej z centrum wsi do miejscowości Jaźwiny. Cmentarz miał kształt zbliżony do prostokąta z bramą i dwoma furtkami od strony drogi. Od bramy prowadziła aleja na kierunku wschód-zachód, łącząca alejkę biegnącą dookoła wewnątrz ogrodzenia. Brak jest jednolitego charakteru nekropoli. Części cmentarza starsze wyniesione są w stosunku do części środkowej ponad dwa metry, ponadto znajduje się tam stary drzewostan i bardzo gęsto usytuowane małe groby. Na części środkowej nowe groby są duże, sytuowane luźno, z pozostawionymi przejściami wokół nich.

Najstarsze nagrobki znajdują się na terenie cmentarza „starego”. Jest tu duża ilość krzyży metalowych, bardzo zniszczonych z zatartymi napisami. Na terenie cmentarza „nowego” znajduje się szereg bardzo zniszczonych nagrobków wybudowanych z cegieł bez tablic epitafijnych. Stare nagrobki usytuowane są bardzo gęsto. Przeważają nagrobki współczesne, wykonane z lastryka i granitu. Na wyróżnienie ze względu na wartości historyczne i artystyczne zasługują nagrobki: rodziny Abramowiczów oraz rodziny Józwickich. Na szczególną uwagę zasługuje pomnik usytuowany w centralnej części cmentarza, poświęcony poległym żołnierzom polskim podczas drugiej wojny światowej.

5.2.9. Miejsca pamięci

Na terenie gminy Borowie znane są miejsca upamiętniające ważne wydarzenia z historii naszego kraju. W walce z okupantem hitlerowskim w latach 1939-1944 zginęło w Borowiu i okolicznych wsiach wielu Polaków. Dla uczczenia ich pamięci wzniesiono obelisk pomiędzy cmentarzem starym i nowym. Obelisk ten, po złączeniu obu cmentarzy znajduje się w

centrum nekropolii. Został wzniesiony w formie obelisku z dużych granitowych kamieni polnych i zwieńczony krzyżem z figurą Ukrzyżowanego Chrystusa.

W dniach 16-17 września 1939 r. rozegrała się w pobliżu Jażwin bitwa pomiędzy batalionem Wojska Polskiego pod dowództwem kapitana Czesława Wiścickiego z siłami niemieckiej Dywizji Pancerniej „KEMPF”. Na wschodnim krańcu Jażwin usytuowano pomnik upamiętniając to wydarzenie. Pomnik wykonano z olbrzymiego granitowego głazu narzutowego, o naturalnych kształtach. Od frontu umieszczono tablicę inskrypcyjną oraz order „Virtuti Militari”. Na stylizowanej fladze polskiej.

Na pamiątkę odzyskania niepodległości w 1918 r. wzniesiono w Łopaciance pomnik w dziesiątą rocznicę tego wydarzenia. Posiada formę obelisku z łupanych kamieni polnych i zwieńczony jest krzyżem z kutego żelaza. W ścianie frontowej umieszczono tablicę inskrypcyjną w formie serca.

Krzyż i płyta pamiątkowa Tomasza Popławskiego – wnuczka dziedzica Kamionki, z roku 1922 znajduje się przy drodze polnej z Kamionki do Słupa. W tym miejscu zostało pochowanych kilku żołnierzy Armii Radzieckiej, poległych w czasie II wojny światowej.

5.2.10. Kapliczki, figury i krzyże przydrożne

Na terenie gminy Borowie spotykamy liczne i różnorodne kapliczki, figury i krzyże przydrożne. Interesującym obiektem w tej grupie jest kubaturowa kapliczka domkowa, z małym wnętrzem mieszczącym kilka osób, usytuowana przy posesji nr 67a w miejscowości Iwowe. Pochodzi z pocz. XX wieku i reprezentuje styl neogotycki. Wzniesiona z cegły palonej, o surowych elewacjach wzmocnionych na narożach lizenami. Wyróżnikiem w architekturze kapliczki jest zastosowanie gzymsu kroksztynowego załamane nad drzwiami oraz ostrych łuków odporowych nad otworami drzwiowymi i okiennymi.

Przedstawienia figuratywne spotykamy na terenie gminy bardzo rzadko. Należy do nich kapliczka słupowa z polichromowaną figurą Chrystusa Gorejące Serce z 1936 roku, usytuowana na skwerku przed kościołem w Borowiu. Okazałym obiektem w tej grupie zabytków jest figura Matki Boskiej Niepokalanie Poczętej w Chrominie. Usytuowana przy skrzyżowaniu z drogą do Lalin, ustawiona na czworobocznym cokole o ściętych narożach i stożkowej podstawie.

Powszechnie na terenie gminy wznoszono kapliczki murowane w postaci słupów lub filarów na rzucie kwadratu albo prostokąta z małym wnętrzem mieszczącym tylko przedstawienie osoby boskiej bądź świętego. Kapliczki te często miewają formę zróżnicowaną i zdobione są gzymsami, płycinami o różnych kształtach i nakrywane daszkami namiotowymi lub krzyżującymi się dwuspadowymi. Do tego typu obiektów należą m.in. kapliczki w miejscowościach: Gózd, Łopaciance przy posesji nr 37, Starej Brzuzie przy posesji nr 37 - datowane na pierwszą połowę XX wieku. Wśród kapliczek słupowych wyróżnia się kapliczka

przy posesji nr 132 w miejscowości Iwowe, z misternie wykonanymi guttami oddzielającymi cokół od gzymsu.

Najliczniej na terenie gminy występują krzyże przydrożne. Wykonywane są z różnych materiałów: kamienia, metalu, betonu, drewna. Te kamienne czy betonowe posiadają najczęściej formę wielostopniowego cokołu, na którym osadzony jest krzyż. Do unikatowych obiektów należy drewniany krzyż przy posesji nr 46 w Jażwinach, z wrytą datą 1936 r.

5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

5.3.1. Zabytki nieruchomości wpisane do rejestru zabytków

W rejestrze zabytków nieruchomości województwa mazowieckiego znajduje się 6 obiektów zabytkowych z terenu gminy Borowie.

Wykaz zabytków ujętych w rejestrze zabytków został przedstawiony w tabeli nr 1.

Tabela nr 1

Wykaz obiektów z terenu gminy Borowie wpisanych do rejestru zabytków nieruchomości województwa mazowieckiego				
Lp.	Miejscowość	Obiekt i adres	Material i datowanie	Nr i data rejestru
1	Borowie	Kościół par. pw. Św. Trójcy (nieużytkowany w celach sakralnych)	Mur., 1831 r., przebudowany w 1888 r. i 1907 r.	303 z 29.12.1983 r.
2	Borowie	Brama-dzwonnica z zespołu kościoła pw. Św. Trójcy	Mur., 1 ćw. XVIII w.	303 z 29.12.1983 r.
3	Borowie	Dwór, ob. Urząd Gminy	Mur., 1 ćw. XIX w.	92/435 z 22.03.1962r.
4	Borowie	Park w zespole dworu	1 ćw. XIX w.	92/435 z 22.03.1962r.
5	Głusków	Dwór, ob. ośrodek „MONAR”	Mur., 1 ćw. XIX w., rekonstrukcja 1965 r.	41/222 z 19.11.1959 r.
6	Głusków	Park w zespole dworu	pocz. XIX w.	103 z 19.05.1976 r.

5.3.2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków

W rejestrze zabytków ruchomych województwa mazowieckiego znajdują się obiekty zabytkowe z terenu gminy Borowie, stanowiące wyposażenie kościoła parafialnego pw. Św. Trójcy w Borowiu, który nie jest obecnie wykorzystywany do celów sakralnych. Kościół został przejęty przez Urząd Gminy w Borowiu i po wykonaniu prac remontowo-konserwatorskich, będzie pełnił funkcje kulturalne.

Wykaz obiektów ujętych w rejestrze zabytków został przedstawiony w tabeli nr 2.

Tabela nr 2

Wykaz obiektów z terenu gminy Borowie wpisanych do rejestru zabytków ruchomych województwa mazowieckiego.					
Lp	Miejscowość	Obiekt i czas powstania	Miejsce przechowywania	Nr rej. zab.	Data wpisu
1	Borowie	Ołtarz główny, 3 ćw. XIX w.	Kościół parafialny	B-329, poz. 1.	22.11.2012 r.
2	Borowie	Ołtarz boczny z obrazem „Chrystusa Gorejące Serce”, 1888 r.	Kościół parafialny	B-329, poz. 2	22.11.2012 r.
3	Borowie	Ołtarz boczny z obrazem „Matki Boskiej Częstochowskiej”, 1888r.	Kościół parafialny	B-329, poz. 3	22.11.2012 r.
4	Borowie	Ambona, XVII w.	Kościół parafialny	B-329, poz. 4	22.11.2012 r.
5	Borowie	Chrzcielnica, poł. XVIII	Kościół parafialny	B-329, poz. 5	22.11.2012 r.
6	Borowie	Organy, 1880 r.	Kościół parafialny	B-329, poz. 6	22.11.2012 r.
7	Borowie	Epitafium Franciszka Olszewskiego po 1847 r.	Kościół parafialny	B-329, poz. 7	22.11.2012 r.
8	Borowie	Epitafium Barbary Olszewskiej po 1869 r.	Kościół parafialny	B-329, poz. 8	22.11.2012 r.
9	Borowie	Krucyfiks z fasady, 2 poł. XVII w.	Kościół parafialny	B-329, poz. 9	22.11.2012 r.

5.3.3. Zabytki archeologiczne wpisane do rejestru zabytków

W rejestrze zabytków archeologicznych województwa mazowieckiego nie figurują obiekty z terenu gminy Borowie.

5.3.4. Obiekty uznane za pomniki historii i parki kulturowe

Na terenie gminy Borowie nie figurują obiekty uznane jako pomniki historii, a także nie został utworzony park kulturowy.

5.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków.

W gminie Borowie Wójt prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy.

W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Gminna ewidencja zabytków obejmuje 242 obiekty, w tym 183 stanowiska archeologiczne. Wykaz zabytków ujętych w gminnej ewidencji zabytków został przedstawiony z załączniku nr 1 do Programu opieki nad zabytkami Gminy Borowie na lata 2015 – 2018.

5.5. Obiekty wpisane do rejestru pomników przyrody

Pomnikami przyrody są pojedyncze twory przyrody żywej i nieożywionej lub ich skupienia o szczególnej wartości naukowej, kulturalnej, historyczno – pamiątkowej i krajobrazowej oraz odznaczają się indywidualnymi cechami wyróżniającymi je wśród innych tworów.

W rejestrze pomników przyrody województwa mazowieckiego znajdują się 4 obiekty występujące na terenie gminy Borowie.

Wykaz pomników przyrody ujętych w rejestrze został przedstawiony w tabeli nr 3.

Tabela nr 3

Wykaz pomników przyrody z terenu gminy Borowie wpisanych do rejestru województwa mazowieckiego				
Lp.	Miejscowość	Miejsce występowania	Rodzaj obiektu	Ilość
1	Borowie	Park dworski	jesion wyniosły	2
2	Kamionka	Park dworski	dąb szypułkowy	1
3	Słup Pierwszy	Przy drodze krajowej nr 76	dąb szypułkowy	1

5.6. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy

Na obszarze gminy Borowie spotykamy różnego rodzaju obiekty zabytkowe. Są tu liczne stanowiska archeologiczne, stare trakty, zabytki sakralne, założenia rezydencjonalne, zabytki budownictwa i techniki, cmentarze i miejsca pamięci, kapliczki, figury i krzyże przydrożne. Niektóre z nich posiadają znaczną wartość kulturową. Do najcenniejszych zaliczany jest stary kościół w Borowiu, wzniesiony w 1831 r. Kościół ten został opuszczony przez parafię w 1989 roku, po wybudowaniu nowego w innym miejscu. Niszczący kościół został przejęty przez Samorząd Gminy Borowie z zamiarem przeprowadzenia prac remontowo-konserwatorskich i uratowania świątyni. Kościół reprezentuje styl klasycystyczny. Posiada charakterystyczną sylwetkę o bezwieżowej bryle, z elewacjami pokrytymi poziomymi boniowaniami. W zespole kościoła znajduje się niespotykane okazała brama - dzwonnica,

z 1 ćw. XVIII wieku, wyróżniająca się swą formą w skali regionu. Kościół wraz z usytuowaną na osi kościoła bramą-dzwonnicą oraz usytuowaną na tej osi figurą Chrystusa Gorejące Serce, tworzy interesujące założenie przestrzenne. Charakterystyczną cechą tego założenia jest bezpośrednio, regularne i osiowe powiązanie kościoła z wnętrzem rynku. W tym miejscu skoncentrowane zostało główne napięcie urbanistyczne miejscowości, a niebawem stanie się centrum kulturalnym. Urząd Gminy jako inwestor przeprowadza zakrojone na szeroką skalę prace remontowo-konserwatorskie obiektu. Obecnie trwają w kościele prace konserwatorskie wyposażenia, tj. ołtarzy, ambony, organów, obrazów. Po ich zakończeniu kościół zostanie udostępniony społeczeństwu, będzie pełnił funkcje kulturalne. Będą mogły tu być organizowane różne uroczystości, koncerty muzyczne, inscenizacje, a samo wnętrze z pełnym wyposażeniem kościelnym można traktować jako placówkę muzealną. A zatem kościół będzie służył nie tylko lokalnej społeczności, ale będzie odwiedzany przez zainteresowanych z całego regionu, a nawet z różnych zakątków kraju.

Wielkie znaczenie dla gminy posiada też zespół dworsko-parkowy w Borowiu. W nim to ulokował swoją siedzibę Urząd Gminy Borowie. Budynek dworu został wyremontowany i zmodernizowany zgodnie z zasadami konserwatorskimi na potrzeby urzędu. Pięknie odrestaurowany z zewnątrz i stylowo wyposażony we wnętrzu daje świadectwo wielkiego zaangażowania i dobrego gustu władz Gminy. Każdego dnia odwiedza urząd wielu petentów, gości, turystów, którzy mogą podziwiać świetnie zachowany przykład staropolskiej siedziby ziemiańskiej.

6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy. Analiza szans i zagrożeń

Na terenie gminy Borowie znajduje się 6 obiektów wpisanych do rejestru zabytków nieruchomych województwa mazowieckiego. W wojewódzkiej ewidencji zabytków województwa mazowieckiego ujętych zostało 242 obiekty z terenu gminy Borowie, w tym 183 stanowiska archeologiczne.

Niewielka część zabytków nie jest utrzymywana w dobrym stanie. Wiele obiektów uległo degradacji, zwłaszcza odznaczających się swą wyjątkowością i dużą wartością, budynków przemysłowych. Cały teren opuszczonego zespołu cegielni w Głoskowie porastają dziko rosnące samosiewy drzew i krzewów. Z okazałego pieca do wypalania cegły w znacznej części pozostały ruiny, rosną na nim chaszczki powodujące lasowanie i butwienie ceglanego budulca. Jedynie wysoki komin jest jeszcze dzisiaj wykorzystywany przez firmy telekomunikacyjne, które umieściły na nim urządzenia przesyłowo-odbiorcze.

Bardzo stary, bo datowany na pocz. XX wieku, młyn wodny Czarnów w Kamionce, jest nieużytkowany od wielu lat. Zbudowany z drewna i nie zabezpieczony, dość szybko niszczeje. Podwaliny są spróchniałe, bale ścian pojedzone przez drewnojady, więźba dachowa rozluźniona i zbutwiała, pokrycie dachowe z licznymi ubytkami. Pomimo złego

stanu obiektu, można by było podjąć prace remontowe lub choćby zabezpieczające, aby ocalić rzadko już spotykany w regionie drewniany młyn wodny.

Interesujący i widoczny w miejscowym krajobrazie wiatrak w Chrominie, jest w coraz gorszej kondycji. Wybudowany w 1868 roku, reprezentuje typ wiatraka koźlaka, posadowionego na potężnej podwalinie w kształcie równoramiennego krzyża. Szkieletowa konstrukcja jest rozluźniona, brak śmigłów, deskowanie ścian ze znacznymi ubytkami, dach nieszczelny.

W nie najlepszym stanie jest też park dworski w Kamionce. Brak jest tu prowadzonych zabiegów pielęgnacyjnych, wiele drzew i krzewów posiada widoczne oznaki choroby. Kompozycja parku uległa zatarciu poprzez liczne samosiewy i dziko rosnące krzewy oraz chwasty. Alejki są niewidoczne, stawy zarosnięte. W południowej części parku została zlokalizowana betoniarnia, która ma wpływ na szybką degradację zieleni parkowej, zwłaszcza poprzez duże zapylenie środowiska cementem. Większej dbałości wymaga też cmentarz w Borowiu, do złych praktyk należy likwidowanie starych form nagrobków, a zastępowanie ich nowymi zunifikowanymi nagrobkami z lastryka i kamienia, bez indywidualnego wyrazu. Niektóre obiekty ujęte w Gminnej Ewidencji Zabytków są źle eksponowane oraz niewłaściwie modernizowane poprzez stosowanie złych materiałów, a także obcych stylowo rozwiązań architektonicznych.

Nie budzi zastrzeżeń stan zachowania zespołu kościelnego w Borowiu. Prace remontowo-konserwatorskie zostały częściowo przeprowadzone, a dalsze są kontynuowane. Również będący w gestii Samorządu Gminy Borowie, zespół dworsko-parkowy w Borowiu, jest utrzymywany w należytym stanie. Dwór, po remoncie odzyskał dawną świetność, a w parku na bieżąco prowadzone są prace pielęgnacyjne. Zarówno odrestaurowany kościół, jak i budynek Urzędu Gminy z otaczającym parkiem, stały się wizytówkami nie tylko gminy Borowie, ale całego regionu.

Analiza mocnych i słabych stron oraz szans i zagrożeń wynikających ze stanu dziedzictwa kulturowego została przedstawiona w tabeli nr 4.

Tabela nr 4

Analiza SWOT

<i>Mocne i słabe strony oraz szanse i zagrożenia w odniesieniu do dziedzictwa kulturowego Gminy Borowie</i>	
MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
<ul style="list-style-type: none"> - Atrakcyjność turystyczna regionu, m.in. ze względu na rzekę Wilgę - Niski stopień zanieczyszczenia środowiska - Dobra komunikacja z Warszawą i 	<ul style="list-style-type: none"> - Niewystarczające nakłady finansowe na ochronę dziedzictwa kulturowego - Niewystarczająca informacja na temat istniejących zabytków na terenie gminy

<p>Siedlcami</p> <ul style="list-style-type: none"> - Dobre warunki do rozwoju turystyki krajoznawczej i specjalistycznej: rowerowej, konnej i wodnej - kajakowej - Imprezy kulturowe i działający GOK z Gminną Izbą Pamięci w Lalinach - Organizacja festynów, turniejów i imprez - Znaczna ilość cennych historycznie i architektonicznie obiektów zabytkowych - Różnorodność zabytków i miejsc o charakterze historycznym, które stanowią bogate źródło dziedzictwa kulturowego dla regionu - Znaczne wartości niematerialne, m. in.: działalność Ludwika z Załuskich Moszczyńskiej, społecznika Aleksandra Sasimowskiego, bitwy z czasu II wojny światowej - Wzrastający poziom wiedzy i promowanie tradycji i regionalizmu, - Aktywność władz samorządowych i silna promocja gminy jako ośrodka turystycznego. 	<ul style="list-style-type: none"> - Słaba infrastruktura turystyczna i niewystarczający poziom rozwoju bazy turystycznej - Niedostateczna liczba publikacji na temat dziedzictwa kulturowego gminy Borowie - Niewystarczające promocja walorów kulturowych i wykorzystanie dóbr kultury dla rozwoju turystyki i agroturystyki - Niewystarczająca świadomość społeczna o konieczności należytej opieki nad zabytkami - Brak wypracowanych programów opieki nad zabytkami z terenu gminy, - Duży koszt rewaloryzacji zabytków i brak środków finansowania tego rodzaju zadań, - Słaba promocja oraz edukacja dotycząca walorów środowiska kulturowego - Słaba infrastruktura turystyczna - Niska świadomość społeczna o prawnych zobowiązaniach właścicieli do należytego utrzymania obiektów zabytkowych.
<p>SZANSE</p>	<p>ZAGROŻENIA</p>
<ul style="list-style-type: none"> - Działalność na terenie powiatu Lokalnej Grupy Działania - Możliwość otrzymania dofinansowania ze środków krajowych i zagranicznych - Położenie przy ważnej drodze krajowej: Wilga – Łuków - Korzystne warunki dla rozwoju turystyki ze względu na zasób wartości dziedzictwa i krajobrazu kulturowego - Rosnące zapotrzebowanie na turystykę na 	<ul style="list-style-type: none"> - Niedostateczne środki na ochronę i renowację zabytkowych obiektów - Niskie wykorzystanie środków unijnych ze względu na konieczność nakładów własnych - Silna konkurencja na rynku turystyki ze strony Garwolina - Pogarszający się stan zabytków przemysłowych spowodowany ich nie użytkowaniem - Braki w edukacji kulturowej oraz

<p>obszarach położonych niedaleko aglomeracji miejskich (Garwolin, Warszawa)</p> <ul style="list-style-type: none"> - Wzrost zainteresowania aktywnym wypoczynkiem i agroturystyką - Budowa baz turystycznych w oparciu o obiekty i obszary historyczne - Wzbogacenie tras turystycznych i szlaków o miejsca i obiekty zabytkowe - Prezentacja dziedzictwa kulturowego przy wykorzystaniu technik informatycznych oraz ich publikacja w Internecie - Uwzględnienie potrzeb ochrony zabytków w opracowaniach planistycznych dotyczących zagospodarowania przestrzennego gminy - Rozwój inicjatyw lokalnych i organizacji pozarządowych w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego 	<p>niedostateczna świadomość wartości zasobów kulturowych</p> <ul style="list-style-type: none"> - Trudny dostęp do zewnętrznych źródeł finansowania opieki nad zabytkami
---	--

7. Założenia programowe

7.1. Priorytety w zakresie opieki nad zabytkami Gminy Borowie

Na podstawie analizy szans i zagrożeń występujących w otoczeniu oraz mocnych i słabych stron Gminy w odniesieniu do dziedzictwa kulturowego, określono następujące priorytety działań w zakresie opieki nad zabytkami.

1. Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego
2. Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja i edukacja służąca budowaniu tożsamości lokalnej
3. Zwiększenie atrakcyjności turystycznej gminy w oparciu o dziedzictwo kulturowe oraz wartości krajobrazowe i przyrodnicze

7.2. Kierunki działań w zakresie opieki nad zabytkami

Opieka nad zabytkami stanowi jeden z obszarów działania dla władz lokalnych.

Jako kierunki działań realizacji Programu opieki nad zabytkami Gminy Borowie w ramach przyjętych priorytetów uznano:

1. Zintegrowana ochrona dziedzictwa kulturowego i środowiska przyrodniczego
2. Zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania

3. Specjalistyczne rozpoznanie badawcze poszczególnych obiektów, zespołów oraz obszarów zabytkowych związane z przygotowywanym lub realizowanym procesem inwestycyjnym
4. Szeroki dostęp do informacji o dziedzictwie kulturowym gminy
5. Edukacja i popularyzacja wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym
6. Tworzenie oferty turystycznej uwzględniającej walory kulturowe i przyrodnicze terenu
7. Poprawa jakości infrastruktury służącej funkcjonowaniu i rozwojowi turystyki i rekreacji
8. Upowszechnianie wiedzy o dziedzictwie kulturowym i promocja walorów krajobrazowych gminy przy pomocy Internetu, prasy, radia, telewizji
9. Wyznaczanie tras i szlaków turystycznych z uwzględnieniem najciekawszych obiektów zabytkowych gminy
10. Utworzenie systemu informacji turystyczne.

Priorytet I:

Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego

Kierunki działania	Zadania
Zintegrowana ochrona dziedzictwa kulturowego i środowiska przyrodniczego	<ul style="list-style-type: none"> • Opracowanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, szczególnie obszarów o dużym nasyceniu stanowiskami archeologicznymi • Wdrażanie zapisów programów rewitalizacji, studiów historyczno-urbanistycznych, katalogów typu zabudowy regionalnej i detalu architektonicznego w realizacji zagospodarowania przestrzennego gminy (w tym w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego) • Konsekwentne egzekwowanie zapisów dotyczących działalności inwestycyjnej na obszarach objętych ochroną ustaloną w planach zagospodarowania przestrzennego • Ochrona panoram oraz przedpoli widokowych miejscowości o wartościach kulturowych

<p>Zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Podejmowanie starań o uzyskanie środków zewnętrznych na rewaloryzację zabytków. • Zmiana sposobu użytkowania lub adaptacja nie użytkowanych obiektów zabytkowych do nowych funkcji • Rewaloryzacji obszarów i obiektów zabytkowych • Zabezpieczenie obiektów zabytkowych przed pożarem, zniszczeniem i kradzieżą (montaż instalacji przeciwpożarowej i alarmowej, zabezpieczeń przeciw włamaniom, znakowanie i ewidencjonowanie zabytków ruchomych)
--	---

Priorytet II:

Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja i edukacja służąca budowaniu tożsamości lokalnej

Kierunki działania	Zadania
<p>Specjalistyczne rozpoznanie badawcze poszczególnych obiektów, zespołów oraz obszarów zabytkowych związane z przygotowywanym lub realizowanym procesem inwestycyjnym</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Prowadzenie monitoringu i weryfikacji obiektów uwzględnionych w gminnej ewidencji zabytków (z zastosowaniem komputerowej bazy danych) • Wykonywanie prac studialnych (studia historyczno-urbanistyczne, studia krajobrazowe, badania historyczno-architektoniczne, katalogi typów zabudowy regionalnej i detalu architektonicznego)
<p>Szeroki dostęp do informacji o dziedzictwie kulturowym gminy</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Rozszerzenie informacji o zabytkach gminy w Internecie • Utworzenie gminnego systemu informacji i promocji (bazy danych) środowiska kulturowego opartego o stronę internetową
<p>Edukacja i popularyzacja wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym i promocja walorów krajobrazowych gminy</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Wprowadzenie i upowszechnienie tematyki ochrony dziedzictwa kulturowego do systemu edukacji przedszkolnej i szkolnej poprzez organizację zajęć na temat zabytków, ich roli oraz wartości z punktu widzenia historii i współczesności celem kształtowania regionalnej

	<p>tożsamości kulturowej,</p> <ul style="list-style-type: none"> • Organizowanie imprez plenerowych promujących zabytki położone na terenie gminy • Rozwijanie działalności wystawienniczej powiązanej z zabytkami Gminy i ich historią • Organizowanie i wspieranie realizacji konkursów, wystaw i innych działań edukacyjnych • Wydawanie i wspieranie publikacji (w tym opracowań historycznych, folderów promocyjnych, przewodników) poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego gminy • Opracowanie internetowej Mapy Zabytków Gminy • Aktualizacja internetowej bazy danych o obiektach posiadających wartość zabytkową znajdujących się na terenie gminy • Wykorzystanie imprez masowych organizowanych w gminie oraz innych okazji budzących zainteresowanie mediów do promocji dziedzictwa kulturowego
--	--

Priorytet III:

Zwiększenie atrakcyjności turystycznej gminy w oparciu o dziedzictwo kulturowe oraz wartości krajobrazowe i przyrodnicze

Kierunki działania	Zadania
<p>Tworzenie oferty turystycznej uwzględniającej walory kulturowe i przyrodnicze terenu</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Nawiązywanie i utrzymywanie współpracy z takimi podmiotami, jak: Dyrekcją Lasów Państwowych, w celu stworzenia wspólnej oferty turystycznej • Nawiązywanie współpracy z władzami powiatu i województwa w celu włączenia oferty turystycznej gminy w system o większym zasięgu • Udział w targach turystycznych
<p>Poprawa jakości infrastruktury służącej funkcjonowaniu i rozwojowi turystyki i rekreacji</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Stworzenie korzystnych warunków dla działalności prywatnych inwestorów branży hotelarsko-gastronomicznej oraz turystycznej • Określenie zasad i konsekwentne ich wdrażanie w zakresie umieszczania szyldów i reklam na obiektach

	<p>zabytkowych</p> <ul style="list-style-type: none"> • Dbanie o efektowny wygląd i odpowiednią aranżację przestrzeni publicznej w otoczeniu obiektów zabytkowych • Iluminacja najcenniejszych zabytków • Wspieranie działalności gospodarstw agroturystycznych • Tworzenie zaplecza turystycznego miejscowości (pensjonaty, zajazdy, bary, restauracje, kawiarnie)
Wyznaczanie tras i szlaków turystycznych z uwzględnieniem najciekawszych obiektów zabytkowych gminy	<ul style="list-style-type: none"> • Utrzymanie istniejących ścieżek rowerowych i szlaków turystycznych • Stworzenie nowych szlaków turystycznych pieszych, rowerowych, konnych, tras i ścieżek dydaktycznych wykorzystujących walory dziedzictwa kulturowego gminy
Utworzenie systemu informacji turystycznej	<ul style="list-style-type: none"> • Stworzenie systemu informacji wizualnej w formie tablic informacyjnych dot. najważniejszych obiektów historycznych i przyrodniczych znajdujących się na terenie gminy • Opracowanie tablic informacyjnych dotyczących szlaków turystycznych, ścieżek dydaktycznych i tras rowerowych wyznaczonych na terenie gminy • Opracowanie przewodnika turystycznego uwzględniającego krajobraz kulturowy i przyrodniczy gminy • Opracowanie folderów, informatorów i innych wydawnictw na temat dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego gminy

8. Instrumentarium realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami

W celu realizacji niniejszego programu opieki nad zabytkami gminy Borowie, wykorzystane zostaną następujące kategorie instrumentów.

8.1. Instrumenty prawne:

- przepisy ustawowe,
- programy określające politykę państwa i województwa w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego,
- miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego,

- wynikające z przepisów ustawowych dokumenty wydawane przez wojewódzkiego konserwatora zabytków,
- uchwały rady gminy.

8.2. Instrumenty koordynacji:

- strategia rozwoju gminy,
- plany rozwoju lokalnego,
- programy rozwoju infrastruktury gminy,
- programy ochrony środowiska przyrodniczego,
- programy prac konserwatorskich,
- studia i analizy, koncepcje,
- plany rewitalizacji,
- umowy i porozumienia,
- kontrakty,
- współpraca z diecezją w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami,
- współpraca z wojewódzkim konserwatorem zabytków,
- współpraca z sąsiednimi samorządami w celu wypracowania wspólnej polityki ochrony środowiska kulturowego i przyrodniczego,
- współpraca z ośrodkami naukowymi i akademickimi.

8.3. Instrumenty finansowe:

- dotacje,
- subwencje,
- dofinansowania,
- nagrody,
- zachęty finansowe,
- zbiórki społeczne,
- programy operacyjne uwzględniające finansowanie z funduszy Wspólnoty Europejskiej.

8.4. Instrumenty społeczne:

- pozyskanie poparcia społecznego na rzecz ochrony środowiska kulturowego,
- edukacja kulturowa,
- informacja nt. znaczenia dziedzictwa kulturowego dla rozwoju gminy,
- współdziałanie z organizacjami społecznymi.

8.5. Instrumenty kontrolne:

- monitoring stanu środowiska kulturowego,
- bieżąca aktualizacja gminnej ewidencji zabytków i bazy danych dot. zabytków,
- monitoring stanu zagospodarowania przestrzennego gminy.

9. Zasady oceny realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami

Zgodnie z Ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, Wójt ma obowiązek sporządzania, co dwa lata sprawozdań z realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami i przedstawiania go do akceptacji przez Radę Gminy. Wykonanie sprawozdania powinna poprzedzić ocena poziomu realizacji gminnego programu uwzględniająca:

- wykonanie zadań przyjętych do realizacji w okresie obowiązywania gminnego programu opieki nad zabytkami,
- efektywność ich wykonania.

10. Źródła finansowania realizacji Programu

Zasady finansowania opieki nad zabytkami, zostały określone w zapisach art. 71 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. W zakresie sprawowania opieki nad zabytkami osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna posiadająca tytuł prawny do zabytku wynikający z prawa własności użytkownia wieczystego, trwałego zarządu, ograniczonego prawa rzeczowego albo stosunku zobowiązaniowego finansuje prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy tym zabytku.

Sprawowanie opieki nad zabytkami, w tym finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku, do którego tytuł prawny posiada jednostka samorządu terytorialnego, jest zadaniem własnym tej jednostki.

Zgodnie z zapisem art. 73 osoba fizyczna, jednostka samorządu terytorialnego lub inna jednostka organizacyjna będąca posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru zabytków albo posiadająca taki zabytek w trwałym zarządzie może ubiegać się o dotacje celową z budżetu państwa na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku. Dotacje takie przyznawane są przez ministra właściwego do spraw kultury i dziedzictwa narodowego (Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego) lub wojewódzkiego konserwatora zabytków (Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków) właściwego dla terenu, na którym, zlokalizowany jest obiekt zabytkowy wpisany do rejestru zabytków. Z tych dwóch źródeł finansowania można korzystać niezależnie.

Ustawa zezwala na ubieganie się o udzielenie dofinansowania nie tylko na prace planowane do wykonania przy zabytku w danym roku budżetowym, lecz także na prace, które zostały wykonane w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia przez wnioskodawcę wniosku o udzielenie dotacji. (art. 76 ust. 1 pkt 2).

Poza środkami z budżetu państwa pochodzącymi z Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, na działania programu mogą być przeznaczane środki:

- Urzędu Marszałkowskiego Województwa Mazowieckiego

Program opieki nad zabytkami Gminy Borowie na lata 2015 - 2018

- Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Warszawie
- Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa
- Starostwa Powiatowego w Garwolinie
- Środki własne budżetowe gminy Borowie na realizację zadań własnych
- Środki prywatne (osób fizycznych, stowarzyszeń, fundacji, osób prawnych, związków wyznaniowych)
- Dochody własne instytucji kultury
- Dotacje i fundusze celowe rządowych i pozarządowych programów pomocowych
- Z dotacji Unii Europejskiej w ramach: Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko oraz Norweskiego Mechanizmu Finansowego i Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego.

Załączniki

**Załącznik Nr 1
Do Programu Opieki Nad Zabytkami
Gminy Borowie na lata 2015 - 2018**

**Wykaz obiektów ujętych w wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków
gminy Borowie**

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Nr ident.
1	Borowie	Kościół pw. św. Trójcy	1/1739
2	Borowie	Brama – dzwonnica z zespołu kościoła św. Trójcy	2/1739
3	Borowie	Kostnica z zespołu kościoła św. Trójcy	3/1739
4	Borowie	Plebania z zespołu kościoła św. Trójcy	4/1739
5	Borowie	Kapliczka z Figurką Chrystusa Gorejące Serce	5/1739
6	Borowie	Cmentarz parafialny	6/1739
7	Borowie	Pomnik na cmentarzu poświęcony poległym w latach 1939 – 1945.	7/1739
8	Borowie	Dawna Szkoła Powszechna	8/1739
9	Borowie	Dawny budynek G.S. obecnie lokal gastronomiczny	9/1739
10	Borowie	Dwór	10/1739
11	Borowie	Park z zespołu dworskiego	11/1739
12	Borowie	Obora z zespołu dworskiego	12/1739
13	Borowie	Aleja jesionowo – kasztanowa	13/1739
14	Borowie	Stanowisko archeologiczne	127/1739
15	Borowie	Stanowisko archeologiczne	147/1739
16	Brzuskowola	Dom nr 7	14/1739
17	Brzuskowola	Dom nr 10	15/1739
18	Brzuskowola	Stanowisko archeologiczne	201/1739
19	Brzuskowola	Stanowisko archeologiczne	228/1739
20	Brzuskowola	Stanowisko archeologiczne	238/1739
21	Chromin	Kapliczka z Figurką Matki Boskiej Niepokalanie Poczętej	16/1739
22	Chromin	Dom nr 22	17/1739
23	Chromin	Dom nr 48	18/1739
24	Chromin	Dom nr 62	19/1739
25	Chromin	Wiatrak Koźlak	20/1739
26	Chromin	Stanowisko archeologiczne	70/1739
27	Chromin	Stanowisko archeologiczne	71/1739
28	Chromin	Stanowisko archeologiczne	72/1739
29	Chromin	Stanowisko archeologiczne	73/1739
30	Chromin	Stanowisko archeologiczne	74/1739
31	Chromin	Stanowisko archeologiczne	75/1739
32	Chromin	Stanowisko archeologiczne	76/1739
33	Chromin	Stanowisko archeologiczne	77/1739
34	Chromin	Stanowisko archeologiczne	78/1739

Program opieki nad zabytkami Gminy Borowie na lata 2015 - 2018

35	Chromin	Stanowisko archeologiczne	79/1739
36	Chromin	Stanowisko archeologiczne	80/1739
37	Chromin	Stanowisko archeologiczne	81/1739
38	Chromin	Stanowisko archeologiczne	82/1739
39	Chromin	Stanowisko archeologiczne	83/1739
40	Chromin	Stanowisko archeologiczne	84/1739
41	Chromin	Stanowisko archeologiczne	85/1739
42	Chromin	Stanowisko archeologiczne	86/1739
43	Chromin	Stanowisko archeologiczne	87/1739
44	Chromin	Stanowisko archeologiczne	88/1739
45	Chromin	Stanowisko archeologiczne	89/1739
46	Chromin	Stanowisko archeologiczne	90/1739
47	Chromin	Stanowisko archeologiczne	111/1739
48	Dudka	Stanowisko archeologiczne	128/1739
49	Dudka	Stanowisko archeologiczne	129/1739
50	Dudka	Stanowisko archeologiczne	130/1739
51	Dudka	Stanowisko archeologiczne	131/1739
52	Dudka	Stanowisko archeologiczne	132/1739
53	Dudka	Stanowisko archeologiczne	133/1739
54	Dudka	Stanowisko archeologiczne	134/1739
55	Dudka	Stanowisko archeologiczne	135/1739
56	Dudka	Stanowisko archeologiczne	136/1739
57	Dudka	Stanowisko archeologiczne	137/1739
58	Dudka	Stanowisko archeologiczne	138/1739
59	Dudka	Stanowisko archeologiczne	139/1739
60	Dudka	Stanowisko archeologiczne	140/1739
61	Dudka	Stanowisko archeologiczne	148/1739
62	Dudka	Stanowisko archeologiczne	149/1739
63	Dudka	Stanowisko archeologiczne	150/1739
64	Dudka	Stanowisko archeologiczne	176/1739
65	Dudka	Stanowisko archeologiczne	200/1739
66	Filipówka	Stanowisko archeologiczne	202/1739
67	Filipówka	Stanowisko archeologiczne	203/1739
68	Filipówka	Stanowisko archeologiczne	205/1739
69	Filipówka	Stanowisko archeologiczne	229/1739
70	Filipówka	Stanowisko archeologiczne	235/1739
71	Filipówka	Stanowisko archeologiczne	236/1739
72	Filipówka	Stanowisko archeologiczne	237/1739
73	Głusków	Dwór	21/1739
74	Głusków	Spichlerz z zespołu dworskiego	22/1739
75	Głusków	Stodoła z zespołu dworskiego	23/1739
76	Głusków	Park z zespołu dworskiego	24/1739
77	Głusków	Piec z zespołu cegielni.	25/1739
78	Głusków	Budynek mieszkalny z zespołu cegielni nr 24.	26/1739
79	Głusków	Stanowisko archeologiczne	112/1739
80	Głusków	Stanowisko archeologiczne	113/1739
81	Głusków	Stanowisko archeologiczne	114/1739
82	Głusków	Stanowisko archeologiczne	115/1739
83	Głusków	Stanowisko archeologiczne	116/1739
84	Głusków	Stanowisko archeologiczne	117/1739
85	Głusków	Stanowisko archeologiczne	118/1739

Program opieki nad zabytkami Gminy Borowie na lata 2015 - 2018

86	Głusków	Stanowisko archeologiczne	119/1739
87	Głusków	Stanowisko archeologiczne	120/1739
88	Głusków	Stanowisko archeologiczne	121/1739
89	Gózd	Kapliczka	27/1739
90	Gózd	Spichlerz z zespołu dworskiego	28/1739
91	Gózd	Stodoła z zespołu dworskiego	29/1739
92	Gózd	Dom nr 14	30/1739
93	Gózd	Dom nr 16	31/1739
94	Gózd	Dom nr 18	32/1739
95	Gózd	Stanowisko archeologiczne	59/1739
96	Gózd	Stanowisko archeologiczne	62/1739
97	Gózd	Stanowisko archeologiczne	63/1739
98	Gózd	Stanowisko archeologiczne	64/1739
99	Gózd	Stanowisko archeologiczne	65/1739
100	Iwowe	Kapliczka przydrożna przy posesji nr 67a	33/1739
101	Iwowe	Kapliczka przydrożna przy posesji nr 132	34/1739
102	Iwowe	Dawna Szkoła Powszechna, ob. sklep	35/1739
103	Iwowe	Dom nr 25	36/1739
104	Iwowe	Dom nr 55	37/1739
105	Iwowe	Dom nr 56	38/1739
106	Iwowe	Dom nr 58	39/1739
107	Iwowe	Dom nr 64	40/1739
108	Iwowe	Dom nr 65	41/1739
109	Iwowe	Dom nr 67	42/1739
110	Iwowe	Obora z zespołu dworskiego	43/1739
111	Iwowe	Stanowisko archeologiczne	67/1739
112	Iwowe	Stanowisko archeologiczne	68/1739
113	Iwowe	Stanowisko archeologiczne	69/1739
114	Iwowe	Stanowisko archeologiczne	99/1739
115	Iwowe	Stanowisko archeologiczne	100/1739
116	Iwowe	Stanowisko archeologiczne	101/1739
117	Iwowe	Stanowisko archeologiczne	102/1739
118	Iwowe	Stanowisko archeologiczne	103/1739
119	Iwowe	Stanowisko archeologiczne	104/1739
120	Iwowe	Stanowisko archeologiczne	105/1739
121	Iwowe	Stanowisko archeologiczne	106/1739
122	Jażwiny	Pomnik i krzyż poświęcony żołnierzom WP	44/1739
123	Jażwiny	Krzyż przydrożny przy posesji nr 46	45/1739
124	Jażwiny	Stanowisko archeologiczne	60/1739
125	Jażwiny	Stanowisko archeologiczne	61/1739
126	Jażwiny	Stanowisko archeologiczne	91/1739
127	Jażwiny	Stanowisko archeologiczne	92/1739
128	Jażwiny	Stanowisko archeologiczne	93/1739
129	Jażwiny	Stanowisko archeologiczne	94/1739
130	Kamionka	Krzyż i płyta pamiątkowa Tomasza Popławskiego	46/1739
131	Kamionka	Młyn wodny	47/1739
132	Kamionka	Pozostałości parku dworskiego	48/1739
133	Kamionka	Stanowisko archeologiczne	152/1739
134	Kamionka	Stanowisko archeologiczne	153/1739
135	Kamionka	Stanowisko archeologiczne	154/1739
136	Kamionka	Stanowisko archeologiczne	155/1739

Program opieki nad zabytkami Gminy Borowie na lata 2015 - 2018

137	Kamionka	Stanowisko archeologiczne	156/1739
138	Kamionka	Stanowisko archeologiczne	157/1739
139	Kamionka	Stanowisko archeologiczne	158/1739
140	Kamionka	Stanowisko archeologiczne	159/1739
141	Kamionka	Stanowisko archeologiczne	160/1739
142	Kamionka	Stanowisko archeologiczne	161/1739
143	Kamionka	Stanowisko archeologiczne	162/1739
144	Kamionka	Stanowisko archeologiczne	163/1739
145	Kamionka	Stanowisko archeologiczne	165/1739
146	Kamionka	Stanowisko archeologiczne	166/1739
147	Kamionka	Stanowisko archeologiczne	167/1739
148	Kamionka	Stanowisko archeologiczne	168/1739
149	Kamionka	Stanowisko archeologiczne	169/1739
150	Kamionka	Stanowisko archeologiczne	174/1739
151	Kamionka	Stanowisko archeologiczne	175/1739
152	Kamionka	Stanowisko archeologiczne	197/1739
153	Laliny	Dom nr 26	49/1739
154	Laliny	Dom nr 32	50/1739
155	Laliny	Stanowisko archeologiczne	66/1739
156	Laliny	Stanowisko archeologiczne	107/1739
157	Laliny	Stanowisko archeologiczne	108/1739
158	Laliny	Stanowisko archeologiczne	109/1739
159	Laliny	Stanowisko archeologiczne	110/1739
160	Łętów	Stanowisko archeologiczne	151/1739
161	Łętów	Stanowisko archeologiczne	177/1739
162	Łętów	Stanowisko archeologiczne	178/1739
163	Łętów	Stanowisko archeologiczne	179/1739
164	Łętów	Stanowisko archeologiczne	180/1739
165	Łętów	Stanowisko archeologiczne	181/1739
166	Łętów	Stanowisko archeologiczne	182/1739
167	Łętów	Stanowisko archeologiczne	183/1739
168	Łętów	Stanowisko archeologiczne	184/1739
169	Łętów	Stanowisko archeologiczne	185/1739
170	Łętów	Stanowisko archeologiczne	186/1739
171	Łętów	Stanowisko archeologiczne	187/1739
172	Łętów	Stanowisko archeologiczne	188/1739
173	Łętów	Stanowisko archeologiczne	189/1739
174	Łętów	Stanowisko archeologiczne	190/1739
175	Łętów	Stanowisko archeologiczne	191/1739
176	Łętów	Stanowisko archeologiczne	192/1739
177	Łętów	Stanowisko archeologiczne	193/1739
178	Łętów	Stanowisko archeologiczne	194/1739
179	Łętów	Stanowisko archeologiczne	195/1739
180	Łętów	Stanowisko archeologiczne	196/1739
181	Łętów	Stanowisko archeologiczne	198/1739
182	Łętów	Stanowisko archeologiczne	199/1739
183	Łopacianka	Pomnik upamiętniający 10-lecie powstania	51/1739
184	Łopacianka	Kapliczka przydrożna przy posesji nr 37	52/1739
185	Łopacianka	Dom nr 37	53/1739
186	Łopacianka	Stanowisko archeologiczne	239/1739
187	Łopacianka	Stanowisko archeologiczne	240/1739

Program opieki nad zabytkami Gminy Borowie na lata 2015 - 2018

188	Nowa Brzuza	Dom nr 21	54/1739
189	Nowa Brzuza	Dom nr 32	55/1739
190	Nowa Brzuza	Stanowisko archeologiczne	95/1739
191	Nowa Brzuza	Stanowisko archeologiczne	96/1739
192	Nowa Brzuza	Stanowisko archeologiczne	97/1739
193	Nowa Brzuza	Stanowisko archeologiczne	98/1739
194	Nowa Brzuza	Stanowisko archeologiczne	124/1739
195	Nowa Brzuza	Stanowisko archeologiczne	125/1739
196	Nowa Brzuza	Stanowisko archeologiczne	126/1739
197	Nowa Brzuza	Stanowisko archeologiczne	204/1739
198	Nowa Brzuza	Stanowisko archeologiczne	212/1739
199	Nowa Brzuza	Stanowisko archeologiczne	213/1739
200	Nowa Brzuza	Stanowisko archeologiczne	214/1739
201	Nowa Brzuza	Stanowisko archeologiczne	215/1739
202	Nowa Brzuza	Stanowisko archeologiczne	216/1739
203	Nowa Brzuza	Stanowisko archeologiczne	217/1739
204	Nowa Brzuza	Stanowisko archeologiczne	218/1739
205	Nowa Brzuza	Stanowisko archeologiczne	219/1739
206	Nowa Brzuza	Stanowisko archeologiczne	220/1739
207	Nowa Brzuza	Stanowisko archeologiczne	221/1739
208	Nowa Brzuza	Stanowisko archeologiczne	222/1739
209	Nowa Brzuza	Stanowisko archeologiczne	223/1739
210	Nowa Brzuza	Stanowisko archeologiczne	224/1739
211	Nowa Brzuza	Stanowisko archeologiczne	225/1739
212	Nowa Brzuza	Stanowisko archeologiczne	234/1739
213	Stara Brzuza	Kapliczka przydrożna przy posesji nr 37	56/1739
214	Stara Brzuza	Dom nr 39	57/1739
215	Stara Brzuza	Stanowisko archeologiczne	206/1739
216	Stara Brzuza	Stanowisko archeologiczne	207/1739
217	Stara Brzuza	Stanowisko archeologiczne	208/1739
218	Stara Brzuza	Stanowisko archeologiczne	209/1739
219	Stara Brzuza	Stanowisko archeologiczne	210/1739
220	Stara Brzuza	Stanowisko archeologiczne	211/1739
221	Stara Brzuza	Stanowisko archeologiczne	226/1739
222	Stara Brzuza	Stanowisko archeologiczne	227/1739
223	Stara Brzuza	Stanowisko archeologiczne	230/1739
224	Stara Brzuza	Stanowisko archeologiczne	231/1739
225	Stara Brzuza	Stanowisko archeologiczne	232/1739
226	Stara Brzuza	Stanowisko archeologiczne	233/1739
227	Słup Pierwszy	Stanowisko archeologiczne	141/1739
228	Słup Pierwszy	Stanowisko archeologiczne	142/1739
229	Słup Pierwszy	Stanowisko archeologiczne	143/1739
230	Słup Pierwszy	Stanowisko archeologiczne	144/1739
231	Słup Pierwszy	Stanowisko archeologiczne	145/1739
232	Słup Pierwszy	Stanowisko archeologiczne	146/1739
233	Słup Pierwszy	Stanowisko archeologiczne	164/1739
234	Słup Pierwszy	Stanowisko archeologiczne	170/1739
235	Słup Pierwszy	Stanowisko archeologiczne	171/1739
236	Słup Pierwszy	Stanowisko archeologiczne	172/1739
237	Słup Pierwszy	Stanowisko archeologiczne	173/1739
238	Słup Drugi	Stanowisko archeologiczne	58/1739

Program opieki nad zabytkami Gminy Borowie na lata 2015 - 2018

239	Wilchta	Stanowisko archeologiczne	122/1739
240	Wilchta	Stanowisko archeologiczne	123/1739